In dit nummer:

Het tweede deel over 'Opgravingen in Oene, een historische interpretatie', geschreven door Evert de Jonge.

Eveneens van zijn hand het eerste deel van 'Belastinginning in de Republiek; theorie en Epese praktijk'.

Het derde deel van Historisch Grondgebruik in de gemeente Epe (Peter Stork).

Van koren tot brood, een verhaal over de molen van Emst. Emst-kenner Henk Kloezeman aan het woord.

Kerk en kunst. Met Jan van Zellem bekijken wij de ramen in de Grote Kerk van Epe.

Met Freek Bomhof gaan we naar de Jan Hamerstraat in Vaassen en naar de Nijmolen.

Jan de Graaf graaft in de Oener kerkhistorie, ditmaal een eerste artikel over het klooster Nazareth.

In 1983 schreef Anita Oppedijk een werkstuk. De derde en laatste samenvatting hiervan, verzorgd door Dianne Hamer, gaat over folkloristische gebruiken.

Was u niet op de bijeenkomst van (oud)-Epenaren eind juli? Lijda van den Bremen-Jonker neemt u nogmaals aan de hand mee op haar tocht door Epe.

Veel leesplezier!

Ampt Epe

Historische vereniging voor Emst - Epe - Oene - Vaassen

Nummer 169
www.ampt-epe.nl

Ampt Epe

Stichtingsdatum 13 oktober 1961
Nr. 169 – december 2008

Redactie: D. Hamer, H. Tijman-Logtenberg
Redactieadres: D. Hamer, Jagtlustweg 9, 8162 NJ Epe
redactie@ampt-epe.nl

Het blad verschijnt vijf keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'. De vereniging stelt zich onder meer tot doel het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van Emst, Epe, Oene en Vaassen.

Postadres Ampt Epe: Postbus 114, 8170 AC Vaassen

Bestuur:

Voorzitter:	E. de Jonge, tel. (0578) 66 22 08 voorzitter@ampt-epe.nl
Secretaris:	H. Stakenburg, tel. (0578) 64 19 12 secretaris@ampt-epe.nl
Penningmeester/ ledenbeheer:	M.L. Endendijk, tel. (0578) 61 30 78 penningmeester@ampt-epe.nl
PR / website	W.J. van 't Einde, tel. (0578) 57 65 51 pr@ampt-epe.nl
Leden:	F. Bomhof, E. Brummel, A. van Dam, D. Hamer, H. Kloezeman, S. Leijsen

Lidmaatschap: 15,00 euro per jaar
Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester Ampt Epe
I.S.S.N.-nr. 1383-2026

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Ampt Epe.

Bij de voorplaat: De landmeetstokken geven de omtrek aan van de deels opgegraven boerderij. Foto: © de heer J. Kieskamp, Oene. Waarvoor hartelijk dank. (Evenals voor de andere foto's bij het artikel 'Opgravingen in Oene')

EEN TERUG– EN EEN VOORUITBLIK

Van de voorzitter

De vereniging presenteerde zich viermaal op allerlei evenementen in de gemeente, en niet zonder resultaat. Mocht ik in het vorige nummer nog melden dat we 525 leden hadden, nu zijn we de 600 gepasseerd! Een spectaculaire groei. De toenemende belangstelling voor hoe het vroeger was, wordt hiermee bewezen. Graag wil ik namens het bestuur alle nieuwe leden welkom heten.

Bent u ook op een van de markten geweest? Dan heeft u de fraaie kraam, ingericht door Aline van Dam en Steven Leijsen, kunnen bewonderen. Zij, maar ook andere bestuursleden, zetten zich geheel belangeloos in voor de vereniging. Een applaus is op zijn plaats!

De open dag van het gemeentearchief kon helaas geen doorgang vinden, de vertraagde bouw was daar debet aan. De archivaris meldt dat in februari 2009 de poorten van het archief opengaan en wellicht kunnen we dan nog iets regelen voor de leden van Ampt Epe.

In oktober was er de excursie naar de Wattenfabriek, waar afscheid werd genomen van het oude stoomgemaal, dat naar een museum in Noord-Holland verdwijnt. Jammer.

We beloven voor 2009 een aardig programma, maar we zien vooral uit naar de nieuwe vorm van het blad: groter, fraaier en nog beter leesbaar.

Ik wens u allen alvast prettige feestdagen en een goed begin toe.

Evert de Jonge
voorzitter@ampt-epe.nl

N.B.: Dit item in ons blad wordt ongeveer een maand vóór het verschijnen geschreven en is daarom nooit geheel actueel!

MEDEDELINGEN

Ampt Epe pakt uit in 2009
Volgend jaar staat ons veel te wachten. De evenementencommissie heeft al weer het nodige gepland (zie agenda). In februari valt het eerste verfraaide nummer door uw brievenbus; de opzet is een groter formaat en scherpere foto's. Dankzij een reserve en het groeiend aantal leden durven we de stap aan; meer daarover in het eerste nieuwe nummer.

Spectaculaire groei ledenaantal
Op de boerenmarkt op Hagedoorns Plaatse, de Culturele pleinmarkt, de Jaarmarkt Vaassen en het Oener koefeest, maar ook via de website, hebben zich tientallen nieuwe leden aangesloten bij Ampt Epe. Waar hebben we de groei aan te danken? Naast de toenemende belangstelling voor alles van waarde en de verhalen over de geschiedenis van gisteren, aan de inzet van diverse bestuursleden!

Verknipt landschap
De Provinciale Milieufederaties zijn gestart met de campagne Verknipt landschap. Op het meldpunt kan iedereen aangeven wat hem/haar stoort in het landschap:
www.verkniptlandschap.nl

Stichting Vaassen Historie opgericht
Op 18 september jl. bundelden de stichtingen Vaassen Reünie, Oud-Vaassen en Broken Wings (Erfgoedplatformleden) de krachten om een gezamenlijke tentoonstellingsruimte te creëren voor hun bezit. Al in oktober vernamen we dat het gelukt is. Wij wensen de nieuwe stichting veel succes.
N.B.: Wanneer het zover is dat u een kijkje in het nieuwe museum kunt nemen, melden wij dit.

Streekarchivariaat wordt streekarchief Noord-Veluwe
Wat is het verschil? Een streekarchivariaat heeft haar archieven op diverse plekken liggen, terwijl een streekarchief alles centraal heeft opgeslagen. Nog even en het is zover. Dan liggen de archieven van de gemeenten Epe, Heerde en Hattem in het streekarchief Noord-Veluwe te Epe.
Op 27 februari 2009 is de officiële opening en spoedig daarna opent het archief zijn deuren. We zien ernaar uit!

Projectgroep Cultuurhistorie van start
In nummer 168, en vervolgens via de kranten, is gemeld dat Bureau TAUW met de uitvoering van de startnotie Cultuurhistorie (CH) start, ondersteund door de Projectgroep CH (waarin leden Erfgoedplatform). Eind september vond een eerste vergadering plaats. Al onmiddellijk daarna is er door ons een lijst opgesteld van te beschermen dorpsgezichten en landschappen die TAUW moet beoordelen. Tevens hebben enkele leden Erfgoedplatform de zogenaamde Monumenten Inventarisatie Projectlijst (MIP) – lees kandidaat-monumenten - uit 1993 op actualiteit beoordeeld. Van de 400 objecten (een object kan een schuur bij een boerderij zijn) zijn er 70 vervallen wegens sloop, ingrepen of vervanging door nieuwbouw. De overige worden door bouwhistorici op hun waarde beoordeeld.

Boek over monumenten gemeente Epe
Helaas zonder medewerking van de vereniging of het Erfgoedplatform verschijnt een boek over de monumenten in de gemeente.
Jammer, we zijn net aan het inventariseren wat er wellicht nog op de monumentenlijst moet. Het boek is bij voorbaat al niet compleet. Een gemiste kans dus.

Mailservice
Wie ook via de mail op de hoogte wil blijven van laatste nieuwtjes, kan dat opgeven via:
wimvanteinde@ampt-epe.nl

AGENDA 2009

Dinsdag 24 februari: Winterlezing in de Brinkzaal van de Eper Gemeentewoning, Stationsstraat, Epe. Onderwerp (als voorbereiding op de excursie in mei 2009): Het IJsselliniemuseum te Olst. Aanvang 20.00 uur, zaal open 19.30 uur. Kosten voor leden € 3,00, voor niet-leden € 5,00.
Donderdag 9 april: Ledenvergadering + aansluitend lezing in het Koetshuis te Vaassen over 'Begraven door de eeuwen heen' door de heer W. Vlaanderen uit Zwolle (zie blz. 49 voor meer info).
Zaterdag 30 mei: Excursie naar het IJsselliniemuseum te Olst, aanvang 13.30 uur. **Beslist deelname-opgave**, leden € 3,00, niet-leden € 5,00. Sluitingsdatum opgave deelname maandag 18 mei 2009. Nadere info over deze excursie volgt t.z.t.

HISTORISCH GRONDGEBRUIK IN DE GEMEENTE EPE (3)

Peter Stork

5. Frankische tijd

De Frankische tijd valt samen met de vroege Middeleeuwen (450-1050) en wordt opgesplitst in een Merovingische (450-725) en een Karolingische periode (725-1050).
In de eerste helft van het eerste millennium van onze jaartelling woonden op de Veluwe Germaanse stammen, zoals de Chamenen met als machtsgebied Hamaland, van de Utrechtse Heuvelrug tot Vreden in Duitsland.
Er waren nog geen dorpen, maar her en der groepjes van woonvormen met een huiskamp: een stuk in cultuur gebrachte grond voor akkerbouwproducten en verder veeweiding in de omliggende bossen en andere ongecultiveerde gronden. De bevolking van deze kleine buurschappen of boerschappen beleefde nog een natuurgodsdienst, waarbij krachten werden toegekend aan voor hen niet verklaarbare verschijnselen. Daarbij werden rituelen uitgevoerd en vruchtbaarheidsriten gehouden om de natuurkrachten gunstig te stemmen. Natuurverering, voorouderverering en het offeren van wapens en andere metalen voorwerpen in het water speelden een belangrijke rol.
Er was nog geen sprake van een bestuurlijke of rechterlijke macht. Uit het midden van de inwoners werd een boerrichter gekozen, die met de geërfden zorgde voor een goede gang van zaken op zowel justitieel als bestuurlijk gebied en die voorkomende zaken regelde volgens oud-Germaans recht.

In die periode waterde het gebied ten oosten en noorden van de Veluwe af via het dal van de oude IJssel en de Overijsselse Vecht. De stroomruggronden en oeverwallen werden plaatselijk gebruikt voor nederzettingen, zoals bij Wilp, met mogelijkheden voor akkerbouw op de hogere gronden. In het Vechtgebied vond toen al ijzerproductie plaats om wapens te vervaardigen voor de strijd tegen de Romeinen. De kunst van de ijzerproductie kwam uit het Midden-Oosten

(± 5000 v. C.) en ging via Italië (500 v. C.) naar het noorden.

De teruggang van de Romeinen ging gepaard met expansie van de Franken, een Germaanse stam, oorspronkelijk afkomstig uit het Wezer-Rijngebied. Het Germaans-Frankische rijk begon machtig te worden onder koning Clovis uit het geslacht van de Merovingers in Vlaanderen (481-511).
De Alemannen, een stam met een leefgebied oorspronkelijk westelijk van de Hunnen, leefden als nomaden met vee. Zij gebruikten vooral melk als voedsel en leefden rovend en jagend. Door Clovis werden zij bij de Rijn verslagen.
In 496 werd Clovis door de bisschop van Reims katholiek gedoopt, waardoor aan het koningschap een nieuw element werd toegevoegd. Benedictijner monniken, stammend uit het klooster Montecassino in Italië, predikten het christendom onder de Germanen. De macht van de paus nam daarmee toe.

In de vroege Middeleeuwen begon de oude Rijn te stagneren en namen de huidige Lek en de Hollandse IJssel de afwateringsfunctie geleidelijk over. Dorestad bij Wijk bij Duurstede kon zich gaan ontwikkelen als handelsnederzetting, *emporium*. Deze handelscentra, *emporia*, lagen langs de rivieren en waren vaak in koninklijk of kerkelijk bezit.
Na de dood van Clovis in 511 werd het Frankische rijk verder uitgebouwd. De Saksen, afkomstig uit het gebied Sleeswijk-Holstein, trokken rond 600 naar het gebied ten oosten en noorden van de IJssel (Isla).
Naast de bisschops- en parochiekerken kwamen er kloosters en abdijen voor het kerstenigswerk. Deze werden vaak gesticht door een koning, die zijn macht ontleende aan zijn persoonlijk prestige als oorlogsleider.

In de vierde eeuw ontstond het fenomeen klooster in Egypte door mensen die zich niet konden vinden in de Byzantijnse vroomheid van het christendom, aangepast aan de keizerlijke macht. Mystiek geïnspireerden gingen zich daarom terugtrekken. Het eerste klooster ontstond aan de Nijl in 320; rond 350 waren het er al tien waaronder twee vrouwenkloosters.
Rond het jaar 400 kwam deze kennis naar Europa; in 529 kreeg ze vaste vorm door de oprichting van het benedictijnenklooster Montecassino in Italië. Vandaar

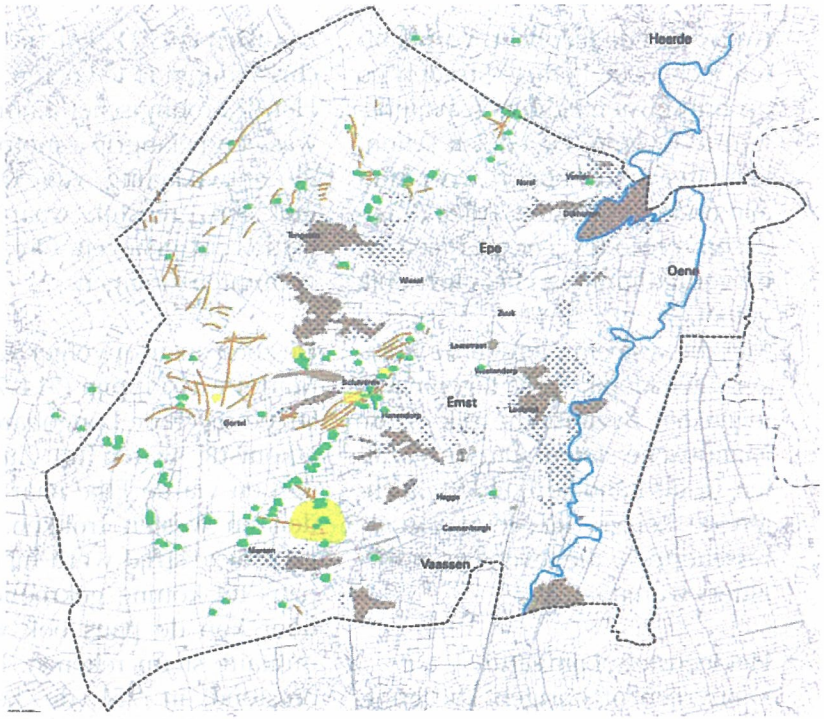
breidde het zich als een olievlek over Europa uit.

Kloostergemeenschappen die op de Oost-Veluwe actief zijn geweest, waren de kloosters van Werden aan de Ruhr, Prüm, Paderborn en Elten. Net als de bisschopskerken werden zij rijkelijk begiftigd met grond, goederen en rechten als muntslag, tolheffing en afdracht van een deel van de agrarische opbrengsten, de *decimae* of tienden. De kloosters kregen de steun van vorsten, die meenden profijt te hebben van de gebeden van de monniken. De benedictijner monniken deden het missiewerk. Er kwam een bisschop in Keulen, en Utrecht kreeg een kerkje. De macht van paus Gregorius I de Grote (± 600) nam door uitbreiding van het christendom, met behulp van de monniken, toe.

In die periode kwam het mohammedanisme (Mohammed 570–632) als verjongende kracht, sinds Alexander de Grote, op in het Midden-Oosten. In 711 bezweken de Goten in Spanje voor het mohammedanisme. Het was de Frankische Karel Martel (668-741), uit het geslacht van de Karolingers, die rond 730 de strijd tegen de Arabieren aanbond. Hij had daar goede ruiters voor nodig. De oprukkende islamitische strijders werden in 732 bij Poitiers verslagen. Met behulp van de organisatie van het feodale leenstelsel werd de expansie van de islam in Europa tegengehouden.

Het leenstelsel werd onder de Franken ingevoerd en bestond uit de verplichting van stamhoofden (edelen) om met hun gevolg als ruiters deel te nemen aan oorlogen. Als beloning kregen zij land dat toebehoorde aan 'het staatshoofd' in leen. Daarmee verbonden de edelen zich als leenmannen of vazallen voor het leven aan de leenheer (het staatshoofd) wiens bescherming zij genoten. De domeingronden werden in leen uitgegeven: allodiaal bezit (volledig overerfbaar eigendom) en feodaal bezit (in leen gekregen, niet overerfbaar). De grootste grondeigenaar was de Frankische koning, die de keizerlijke bezittingen en staatseigendommen van de Romeinen had overgenomen.

Ook kon grond in bezit zijn van een 'vrij man', vaak Frankische elite, veelal uit de tribale samenleving voortgekomen leiders met een oorlogsverleden, die prestige genoten. Deze edelen zwoeren

Archeologie

LEGENDA

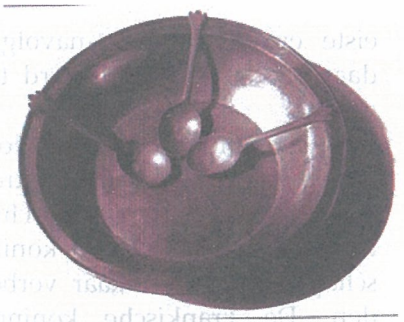
- Archeologische vindplaatsen, voornamelijk grafheuvels
- Celtic fieds of raatakkers
- Landsweer
- Sporen van voormalige trekroutes
- Voormalige veengronden
- Voormalige drassige gronden
- Mogelijke hoogwaterlijn van de IJssel voor de bedijking
- Grens gemeente Epe

trouw aan de leenheer, verplichtten zich voor hem te strijden en op hun kosten ridders (cavaleristen) te leveren. De edelen schonken later op hun beurt weer land aan ondergeschikten. Alles draaide om erecodes, eer en moed en de verdediging van het christelijk geloof.
Met dit systeem werden de Franken geleidelijk een tegenmacht tegen het Byzantische rijk en de islamitische staten. Om de vazallen in de hand te houden, zochten de keizers de steun van de bisschoppen, die tevens grondbezitters waren.

Het leenstelsel omvatte:
- onvrijen of horigen, die hoorden bij de grond;
- minder vrijen met weinig land;
- aanzienlijk vrijen of edelen (later graven), die als leenman landerijen en vee in beheer hadden. Dat wil zeggen, domeingrond in leen van de koning of keizer (de leenheer), in ruil voor ondersteuning met manschappen in oorlogen en de plicht voedsel te leveren voor de soldaten.

Karel Martel veroverde geleidelijk aan heel Nederland. In 689 werden Dorestad en Utrecht veroverd, in 720 de Veluwe en het Noorden in 734. Hij trachtte het christendom in te voeren.
Het Karolingische koningshuis was een belangrijke motor achter de ontwikkeling van Dorestad, met een grenstol, waar aanleggeld werd geheven. Ook werden er munten geslagen.

De zoon en erfopvolger van Karel Martel was Pippijn (714–768). Hij streed tegen de Longobarden, die afkomstig waren uit Zuid-Zweden en via de Elbe naar het zuiden en westen trokken. In ruil voor deze strijd werd hij door de paus tot koning gekroond. Hierdoor kon de paus ook weer op militaire steun rekenen. Hiermee ontstond in 751 de kerkelijke staat en werd de bekering van de Germanen krachtiger ter hand genomen.
De Franken wilden geen Frankische zendelingen in het door hen bezette gebied inzetten, maar deden dat via de Angelsaksen. Zo kwam Willibrord met twaalf anderen in 690 naar het vasteland en via Rome naar Utrecht. Het *castellum* van Utrecht was de uitvalsbasis ter verspreiding van het christendom in Nederland. Willibrord doopte Pippijn en werkte aan de evangelisatie van de Friezen en de Saksen. Later werd hij bisschop van Utrecht onder het

Vertind etensbord, gebruikt om gezamenlijk pap te eten

aartsbisdom Keulen. Hij werd in 739 begraven in de abdij van Echternach in Luxemburg.
Bonifatius kwam via het klooster Montecassino in Italië naar Nederland om de Germanen te bekeren en deed dat onder meer in 716 in Dorestad. Lebuïnus was de wegbereider van de kerstening in onze regio. Hij stichtte in 765 Huilpe (Wilp) een oratorium en in opdracht van Karel de Grote in 773 een kerkje in Daventria (Deventer), gelegen op een stuifduin aan de monding van de Schipbeek. Daar werden de eerste Saksen gedoopt.
Zijn opvolger Liudger, een Fries, werd, evenals Karel de Grote, geboren in 742. Hij werd in 777 tot priester gewijd en was zendeling op de West- en Oost-Veluwe. Hij vervolgde het werk van zijn voorganger Lebuïnus en ontving vele schenkingen van grond op de Veluwe, zoals de *villae* (buurschappen) Bidningaham en Thornspiic (Doornspijk). Later kwamen deze goederen aan het door hem gestichte klooster Werden. Na een reis naar Rome en Montecassino (784-787) stichtte hij kerken in Wichmond, Hell en Saleheim (Zelhem) rond het jaar 800. In 805 werd hij bisschop van Münster en in 809 werd hij in Werden begraven.

De missionarissen kwamen de boerenbevolking vertellen dat bomen en planten geen eigen ziel hebben. Men hoefde zich dan ook niet schuldig te voelen als men in de natuur wilde ingrijpen; men was geen verantwoording schuldig aan geesten. Het gevoel van verantwoordelijkheid voor de natuur werd verder afgebouwd door de invoering van de oorbiecht: vergeving van zonden na een belijdenis van oor tot oor. Het resultaat was dat de boerenbevolking wegwijs werd gemaakt om met technische middelen de natuur, zonder schuldgevoelens, productief te maken. Vanuit deze cultuur ontstond een nieuwe instelling. Wouden en woeste stukken grond werden ontgonnen, de oogst nam toe en de hongersnoden namen af. Het overschot aan landbouwproducten kwam vrij;

ambachtslieden vestigden zich op basis van ruilhandel in de buurt van door de missionarissen gestichte kapellen. Vaak zullen deze kapellen op de plaats zijn gekomen van reeds bestaande Germaanse offerplaatsen. Een van de gevolgen van het invoeren van het christendom was dat de doden bij de kerk moesten worden begraven.

De zoon van Pippijn, Karel de Grote (768-814), ging op grote schaal door met het onderwerpen van allerlei stammen, zoals de Friezen, Saksen, Buëren, Avaren, Goten en Arabieren (in Spanje).
In 800 werd Karel de Grote door paus Leo III tot keizer gekroond.
Om het rijk te kunnen besturen creëerde hij gouwen, bestuurd door graven. In West-Europa en West-Azië waren nu vier grote rijken: de kalifaten van Bagdad en Cordoba, het Byzantijnse en Frankische keizerrijk.
In 785 bepaalde Karel de Grote, dat iedere kerk die gesticht werd de beschikking moest hebben over een hof (*curtis*) en over twee hoeven land (*manza*). Tevens moest een kerspel minstens 120 zielen tellen, edelen, vrijen en slaven, allen schatplichtig aan de kerk. Ook wordt wel beweerd dat Karel de Grote het christendom eiste en dat op niet-navolging daarvan de doodstraf werd toegepast.
Sinds het koningschap van Clovis in 496 een sacraal karakter kreeg door zijn overgang naar het christendom, waren kerk en koningschap nauw met elkaar verbonden. De Frankische koningen ondersteunden het missiewerk dan ook; kerstening en frankisering gingen hand in hand. In onze streek gebeurde dat nadat Karel Martel in 734 de noordelijke delen van Nederland had veroverd. Het voormalige Romeinse *castellum* van Utrecht werd een bisdom onder het aartsbisdom Keulen. De bisdommen werden onderverdeeld in parochies.

Het oudste historische nederzettingspatroon uit de Germaans/Romeinse tijd is de buurschap of boerschap, ook wel *villa* genoemd, waarvan de boerrichter het hoofd was. Het was de oudste staatkundige plaatselijke eenheid in deze streek, maar geen domaniale eenheid. De eenheid, die groter was dan de *villa*, was na de kerstening het kerspel, een kerkdorp, met een aantal buurschappen eromheen. De kerkelijke en rechterlijke indeling viel samen. Een kerspel was een groep van

buurschappen met op één plaats een kerspelkerk. Het grootgrondbezit had zijn intrede gedaan door kerk en vorsten en werd beheerd door kloosters of hofmeiers. Deze laatsten woonden op een hof, ook wel *villa* of *curtis* genoemd.

Het Frankische rijk bereikte zijn hoogtepunt onder Karel de Grote (768-814). Daarna begonnen de leenmannen en de achterleenmannen 'hun' land te vererven en zich als zelfstandige vorsten te gedragen. Maar ook nam de wereldlijke macht, die vooral onder Karel de Grote was opgebouwd, af en kreeg de geestelijke macht meer invloed.
In 843 kwam het tot een verdeling van het Frankische rijk (Verdrag van Verdun) in:

- een westelijk deel, ten westen van Schelde, Maas, Saône, en Rhône onder Karel de Kale, het latere Frankrijk;
- een middenrijk (waaronder Nederland) tussen Schelde, Maas, Saône, Rhône enerzijds en tussen Elbe, Rijn tot Triëst anderzijds, onder Lotharin;
- een oostelijk deel onder Lodewijk de Duitser, die in 911 overleed.

Het middenrijk verdween al in 889 bij de dood van Karel de Dikke en werd in 925 toegevoegd aan het oostelijk deel. Bleven over Frankrijk en Duitsland, oost-Frankisch-Germaans Duitsland geheten. De Veluwe werd een onderdeel van deze laatste eenheid. Uit de Frankische periode stammen al enige schriftelijke bronnen van bestuursadministratie, vooral uit de kloosters zoals Prüm, Werden, Lorsch en Paderborn die onder meer gronden op de Veluwe bezaten.

Klapperstenen

Een apart fenomeen van een eerste industriële omvang op de Veluwe vormde de ijzerwinning in de periode van de zevende tot de negende eeuw. Er was ontdekt dat ijzer gewonnen kon worden uit zogenaamde klapperstenen. Deze stenen bestaan uit ijzeroxide rond een leemkern en kwamen in rijen voor in het opgestuwde materiaal van de Veluwe. Invloedrijke personen, zoals de bisschop van Utrecht, zagen hier

brood in en lieten de ijzerproductie ter hand nemen. Dit moet wel tot 55.000 ton ruwijzer van de Veluwe hebben bedragen, op basis van 200.000 ton klappersteen. Daartoe werd houtskool vervaardigd in kuilen, zgn. meilers, uit stammetjes van eikenhout. De kuil werd afgedekt met bosbesplaggen. Tijdens het verkolingsproces werd weinig zuurstof toegevoegd. Houtskool werd gebruikt om het ijzeroer om te zetten in ijzererts, met behulp van aftap- of schachtovens. Het afgetapte ijzer werd wolf genoemd. Om 1 liter ijzererts te verkrijgen was 10 liter houtskool nodig. Totaal werd zo'n 110.000 ton houtskool verwerkt. Voor de continuïteit van dit proces was een eikenhakhoutcultuur nodig dat, naast eiken, echter ook uit beuken, berken en hazelaar bestond. Alles wat niet eik was, werd gekapt. Omdat de cyclus van de eikenhakhoutcultuur ongeveer vijftien jaar is, verplaatste men de smeltplaatsen. Het erts werd afgevoerd naar Dorestad waar het omgewerkt werd tot smeedijzer. De route daarheen liep waarschijnlijk over Hoog Buurlo naar de Duno en via de Uddelerschans naar Swifterband. Een deel van het smeedijzer werd daarna geëxporteerd naar het

Houtskoolmeilers

Rijnland, Engeland en Scandinavië. De winst kwam ten goede aan de ondernemers en vloeide niet naar de Veluwe.

In de Frankische tijd waren er op de Veluwe nog volop bossen van natuurlijke oorsprong, met rond het ontgonnen land aangelegde houtwallen met els, eik en berk, ter bescherming van de akkers tegen het wild. Sommige nederzettingen waren uitgegroeid tot kleine dorpjes. Dit in tegenstelling tot andere buurschappen met een uitsluitend agrarische samenstelling.
De namen uit die tijd die een uitgang hebben op -lo of -el, of afleidingen daarvan, duiden op bos en komen voor het eerst voor in de achtste en negende eeuw. Uttiloch (793), Voorst (893). Dit geldt ook voor de heemnamen (heem = huis) waarvan de uitgang wordt gevormd door -hem

of -um, en de waternamen gebaseerd op apa = water, zoals Epe, Emst, Velp. Ede (838) duidt op heide. Hattem (circa 800) duidt op heem = huis, Apeldoorn (792) en Doornspijk (796) op bosvegetatie, Velp (800) op water.

In de periode tussen 750 en 900 had bosontginning plaats aan de randen van de Veluwe. De Frankische nederzettingen lagen, evenals de meeste grafheuvels, tussen de 10 en 30 meter boven zeeniveau. Ook lagen deze op bodemkundig en hydrologisch gunstige plaatsen, soms op lemige plaatsen. Leem werd gebruikt voor het vervaardigen van aardewerk, het aansmeren van gevlochten huismuren en voor boerderijvloeren.
De oudste nederzettingen lagen op de hogere gronden, zoals de dekzandzone tussen Vaassen en Hattem, dat op een stuifduin ligt, en pleistocene opduikingen langs de IJssel. De grond werd in cultuur gebracht door de aanleg van landgoederen/*villae* met een hof/*curtis* als centrum, ook gelegen op de hogere gronden.

Vóór 900 komen Veluwse namen voor zoals:
±700 Uttiloch, een Frankische of Saksische burcht bij het Uddelermeer
765 Huilpa Willipe (Wilp)
770 Deventer
794 Brimnum (Brummen)
793 Appoldra, Apeldern (Apeldoorn)
796 Thornspic (Doornspijk)
800 Ede, als gerechtsplaats
814 Hasle (Assel)
834 Ostarbac (Oosterbeek)
835 Utterlo (Otterlo)
835 Puthem, woning bij een put (Putten, 1363: een vrije heerlijkheid)
838 Luona (Loenen)
855 Irminlo (Ermelo)
891 Vasnon, Fassen, Vaesen, Vasna (Vaassen)
893 Arneheym, Heem van Arno (Arnhem)

Parochiekerk of kapellen worden genoemd in: Vaassen, circa 800; Arnhem, 893; Voorst, 893; Oosterbeek, 950?; Renkum, 970; Putten, 996; Ermelo, 1006; Rheden, 1028.

Hoven werden geëxploiteerd vanaf ± 800 door geestelijke of wereldlijke instanties met behulp van horigen. Deze instanties namen ook de ontginningen ter hand.

(wordt vervolgd)

DE OENER KERKGESCHIEDENIS (11)

Het klooster Nazareth (1)

Jan de Graaf

In de 15e eeuw ontstond er in ons land een aantal kloosters van vrouwelijke leden van de Derde Franciscaner Orde. Ook in Oene werd ten zuiden van de parochiekerk – met het kapittel van Utrecht verenigd – het Onzer Liever Vrouwen Convent Nazareth gesticht. De bouwplaats is op naam van Maria-te-Nazareth ingewijd en is te vinden aan de Kloosterallee 3 te Oene.

Deze Derde Franciscaner Orde leefde sterk uit het bijbels gedachtegoed van armoede en gehoorzaamheid aan de Bijbel, zoals Franciscus van Assisi (1182-1226) dit interpreteerde. Franciscus was van mening dat bezit en rijkdom ten dienste gesteld moesten worden aan de behoeftigen in de samenleving. Als rijkeluiszoon had hijzelf afstand gedaan van weelde en bezittingen en hij trok rond om het evangelie te prediken. Dit vroeg hij ook van zijn volgelingen. Zij moesten leven van bijeen gebedelde giften. Zo ontstonden de zogenaamde bedelorden voor mannen/monniken (Eerste Orde) en vrouwen/nonnen (Tweede Orde).

De bewoonsters van het klooster Nazareth behoorden echter tot de Derde Franciscaner Orde. Deze orde was bedoeld voor leken: gewone vrouwen die op een ingetogen manier hun leven wilden leiden in navolging van Jezus. Klooster Nazareth stond met name in de belangstelling bij vrouwen van adellijke afkomst en weduwen. Zij deden een gelofte om zich aan de regels te houden, zoals Franciscus die had geformuleerd: eenvoud, reinheid en gehoorzaamheid. Dit gold voor hun innerlijk (gebeds)leven en voor hun leven naar buiten toe. De doelstelling van het klooster Nazareth was het verzorgen van wezen en behoeftigen in de omgeving.

Het klooster werd bestuurd door een *pater* (kloosteroverste), een *mater* (kloostervoogdes) en een *procuratis* (bewindvoerster). De pater woonde niet in het kloos-

ter. Pater Niklaas Boudewijns, een Zeeuw van geboorte, bestuurde 51 jaar lang het klooster. Hij overleed op 8 september 1491 en werd begraven in het koor van de parochiekerk in Oene. Dat kerk en klooster in Oene nauw met elkaar verbonden waren, blijkt uit het feit dat pater Niklaas Boudewijns het koor aan de Oener kerk op eigen kosten heeft laten bouwen.

Het klooster had ook bezittingen. Hoewel men van de bewoonsters verlangde dat zij afstand deden van hun bezittingen, nam het bezit van het klooster in de loop der tijd toe door schenkingen en aankopen. Er zijn enkele berichten van aankopen en schenkingen.
Een bewijs van een der eerste aankopen komt uit 1447, toen op St Matheusdach (21 september) de familie Geryt van Broechusen '21 morgen' (18 ha) en 'derde half hont' (56 are) land te Broechusen in het kerspel Oene aan de zusters van het klooster Nazareth verkocht. Deze landerijen waren belast met een 'halve olden groot' (een halve Bourgondische gulden) per jaar.
In 1453 kocht Johan van Venen voor het klooster van Cele Henrixsoen en Effe des Groten het erve en land, gelegen in Nijbroek op den Hoegewolde (Veluwsedijk 57), grenzend aan een stuk land van het klooster Nazareth. En in het jaar 1468 volgde weer een aankoop van een stuk land van het echtpaar Otto van Steenbergen en jonkvrouw Alyt. De aankopen gaan maar door, want op St Andreasavond volgt weer een aankoop van '2 hont' (10 are) land van Jan Willemsz en zijn vrouw Griete. Dit stukje land lag aan de zuidzijde van het klooster.

De eerste gift aan het klooster vond plaats in 1486, toen Bernt Bordam en zijn vrouw Fye via een testament aan het convent 1 gouden rijnsgulden bemaakten. En in het jaar 1493 verkocht Andries van Venen aan de zusters van het klooster Nazareth onder beding van '10 stuivers tijns' (belasting) een stuk land, grenzend aan de oostzijde van het klooster. Zo groeide het landbezit gestadig.

Een belangrijke gift ontving het klooster op Maria Visitationis (25 maart) 1511. Hierbij legden Gherijt van Eem en Johan ter Hoven in een testament vast dat zij achter hun Oldenhof het hijetveld (heideveld) aan het klooster

Nazareth bemaakten om er een windmolen op te zetten. Voor wat hoort wat, zo bleek, want in dit testament legde deze familie vast dat de kloosterlingen, na hun dood, voor hun zielen moesten bidden.
De windmolen - zoals was vastgelegd - is er inderdaad gekomen. In Epe werd door het kloosterbestuur een oude molen gekocht. Deze werd op de bewuste plaats weer opgebouwd en behoorde toen tot de kloostergoederen. Deze molen is naar alle waarschijnlijkheid de Veldmolle geweest aan de Molenstraat (vroeger) hoek Huttenbosweg in de Veldstreek.

(wordt vervolgd)

AMPT EPE NOTEERT 550E EN 600E LID

Wim van 't Einde

Op 20 september jl. liet ik via de website weten dat onze historische vereniging voor Emst, Epe, Oene en Vaassen de laatste jaren veel nieuwe leden heeft kunnen inschrijven (zie www.ampt-epe.nl). Ook op de Culturele pleinmarkt in Epe kon de vereniging weer een groot aantal nieuwe leden begroeten, onder hen het 550e lid. Mevrouw H. Snijder uit Epe viel deze eer te beurt. Als blijk van waardering werd haar door bestuurslid Steven Leijsen een exemplaar van de conceptbeschrijving van het Ampt Epe uitgereikt.

Onze aanwezigheid op de boerenmarkt bij Hagedoorns Plaatse en op de Oener Koemarkt legde ons ook geen windeieren. We haalden net niet de volgende mijlpaal, maar het aantal groeide wel met zevenmijlslaarzen.
Nog geen anderhalve maand later, op 3 november, konden we dan ook het 600e lid welkom heten. De heer Murk werd bleek de felicitaties in ontvangst te gaan nemen. Ook hij ontving een exemplaar van de conceptbeschrijving van het Ampt Epe, ditmaal door mijzelf uitgereikt.

Terugkijkend op het jaar 2008 constateert het bestuur dat zich tot 15 november maar liefst 120 nieuwe leden (oftewel 25% meer leden!) hebben aangemeld. Een onverwacht groot aantal!

HARTELIJK WELKOM, NIEUWE LEDEN!

Wij heten graag de volgende personen/instanties van harte welkom als nieuw lid van onze vereniging!

Arent Thoe Boecop/Elburg, mw J.W. Baddee-Jonker/Amstelveen, D. Barnhoorn/Epe, G.J. Bats/Epe, mw Jannie Beekman/Oud-Beijerland, Stichting Behoud Veluwse Sprengen &. Beken/Vorchten, H.J.B.J. Berends/Oene, R. van den Berg/Emst, J. Bibo/Epe, mw R. Bleijerveld/Vaassen, H. van den Bogaard/Vaassen, mw D. ten Brinke/Epe, J. ten Brinke/Epe, Mrs Remmy ten Brinke/Bromham, Bedford (Groot-Brittannië), W.J.M. Borgonjen/Epe, A.J. Bouwhof/Epe, T. Brands/Epe, D. Brendeke/Oene, W. Broekman/Emst, E.C.J. Brouwer/Zwolle, H.J. Brouwer/Epe, H.J.H. Brugman/Epe, P. Brummel/Epe, M.A. Commandeur/Epe, G.J. Dijkgraaf/Oene, S. Dijkstra/Epe, mw H. van Duinen/Epe, A. Endendijk/Epe, H. Endendijk/Epe, H. van Essen/Vaassen, Jac. Gazenbeek Centrum/Lunteren, Gelders Contact/Zutphen, mw. M. Govers/Epe, A. de Graaf/Epe, J. de Graaf/Epe, G.H. Groeneveld/Wapenveld, mw R. Groothedde/Epe, G. Haar/Epe, Heemkunde Hattem/Hattem, Heemkundige Ver. Nuwenspete/Nunspeet, Heerder Historische Vereniging/Heerde, mw L. Heij-van Vemde/Epe, J. van Hennekeler/Epe, B. Heslinga/Vaassen, Hist. Oud Apeldoorn Ver./Apeldoorn, Hist. Ver. Felua/Apeldoorn, W. van Huffelen/Epe, E.J. Immeker/Emst, H.J. Kloezeman/Epe, A.J. Koedoot/Epe, A. Kolk/Epe, J.C. van der Kolk/Epe, D. Konijnenberg/Epe, E.J. Koopman/Epe,

Mevr. C. Koornstra-van Drongelen/Vaassen, G. Kouwenhoven/Veessen, D.C. Kruis/Middelburg, B.V. Landgoed Tongeren/Maarn, J. Leerkes/Vaassen, mw J.H. Ligt-Frugte/Vaassen, J.A. Lubbinge/Oene, H. Makaske/Epe, J. Montizaan/Vaassen, mw L. van Moorst-Simmers/Epe, G. van Mossel/Vaassen, A. Mulder/Epe, mw J. Mulder-de Wilde/Epe, M. Mulder ten Kate/Vaassen, H.C. Murk/Epe, Ned. Genealogische Vereniging/Apeldoorn, H. Oosterbroek/Vaassen, B. Osinga/Oene, Oudheidkundige Kring Voorst/Twello, Oudhk. Ver. De Broeklanden/Noordeinde Gld, Oudheidkundige Ver. Ermeloo/Ermelo, C.A. Plomp/Vaassen, mw J.L. Post/Epe, mw Drs. H. Postma-van Dijck/Epe, Stichting Regio-Contact VVIJ/Nunspeet, H.J. Rietman/Epe, mw H. Riphagen-van Norel/Epe, K.J. Schaap/Epe, H. Schikker/Zoetermeer, J. Scholten/Epe, J.C.C. Schut/Epe, M. Schuurbiers/Eefde, G. van de Snel/Epe, mw H.B. Snijder/Epe, mw J.G.W. Spengen-van'tHul/Epe, F. van 't Spijker/Emst, W. Stegeman/Vaassen, B.D. Terpstra/Emst, F.L. Tieman/Emst, K.H. Tijssen/Epe, Fam. L.G. Timmermans/Vaassen, G. van Tongeren/Deventer, A. Veldhuis/Epe, Veluwse Geslachten Geneal. Ver./Barneveld, H. van Vembde/Hilversum, K. Verdonk/Wenum-Wiessel, H. Vervoort/Epe, C. Verweij/Gorredijk, mw W. Vinke-Eerligh/Epe, B. van Voorst/Wenum-Wiessel, E. Vorderman/Epe, H.G. Vosselman Bosch/Apeldoorn, mw J.C.D. de Vries-van Horst/Epe, J.J. Weenk/Epe, J. Wesselink/Epe, mw H.W. Wichers-Krijgsman/Holten, H.F. Wijnbergen/Oene, A.J. van der Windt/Epe, J.H. Witteveen/Epe

ZOEKT U NOG EEN LEUK KERSTCADEAUTJE?
GEEF EEN GESCHENKABONNEMENT VAN AMPT EPE!

BELASTINGINNING IN DE REPUBLIEK; THEORIE EN EPESE PRAKTIJK (1)

Evert de Jonge

Inleiding

Geen staat kan zonder belastinginkomsten functioneren. In de in 1579 ontstane Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was dat zeker het geval, want het moest oorlog voeren tegen de machtige Habsburgers.

Al snel ontwikkelde de belastinginning in de Republiek zich tot de meest effectieve van zijn tijd. Hierdoor was men in staat een relatief grote legermacht op de been te brengen en een dito vloot. De veel minder inwoners van de Nederlanden zagen dan ook kans de Tweede (1665-67) en de Derde (1672-74) Zeeoorlog tegen Engeland en de landoorlogen tegen Spanje (1568-1648) en Frankrijk (1672-78, 1688-97, 1701-1713) winnend af te sluiten. De tegenstanders hadden meer moeite hun strijdmacht te betalen, want daar stond de belastinginning nog in de kinderschoenen.

Na de Vrede van Utrecht in 1713 kwam er in feite een einde aan zo'n 100 jaar oorlogsvoering over een periode van 135 jaar. De staatskas van de republiek was toen uitgeput, er waren grote schulden en men daalde af van een eerste- naar een derderangs mogendheid.

Wat cijfers: in 1716 en 1790 was de totale belastingopbrengst in de republiek (2,5 miljoen inwoners) respectievelijk 32,5 en 40,5 miljoen gulden. Dit stond los van wat stedelijke en waterschappen nog inden. In 1716 was de totale opbrengst tweemaal zo hoog als in Engeland (circa 30 miljoen inwoners)! Dat land zou in rap tempo de systemen uit het republiek kopiëren, waarna het gevolg zichtbaar werd in de achttiende eeuw. Engeland werd de grootste wereldmacht. Een efficiënte (hoge) belastinginning maakte toen een grote defensiemacht mogelijk met als gevolg een hegemoniale positie.

Wat betekende dit alles voor de 'gewone' man? Onder de eigen hertogen van Gelre, die tot 1543 aan de macht waren, en hun

rechtsopvolgers, de Habsburgers Karel V en Philips II, werd er natuurlijk ook al belasting betaald. Dit bleef echter beperkt tot zogenaamde beden, een heffing bij bijzondere gebeurtenissen, zoals oorlogssituaties.
Gelre, dat in 1543 werd ingelijfd door de Habsburgers, had zich met succes verzet tegen regelmatige belastinginning, waarbij het zich beriep op het Traktaat van Venlo, het 'intredeverdrag' van ons gewest in het Habsburgse rijk. Geheel anders werd de situatie, toen Gelre toetrad tot de Unie van Utrecht (1579). Zonder veel morren accepteerden de ingezetenen nadien dat op jaarlijkse basis een grondbelasting, de schatting, moest worden betaald. De onroerendgoedbelasting deed zijn intrede, waarbij de heffing niet anders was dan nu: huizen en land vormden de basis voor de aanslag.

Een andere belangrijke belastingbron waren de accijnzen, ook wel 'gemene middelen' genaamd. Ook deze vorm van belastinginning was oud, maar waarover werd geheven verschilde van gewest tot gewest en van stad tot stad. In het gewest Holland bijvoorbeeld werd in 1583 afgesproken accijnzen te heffen op onder andere wijn, bier, sterke drank, vlees, turf, zout, zeep, granen, lakens en het gebruik van de waag. De overige provincies volgden mondjesmaat, maar noch in de hoogte van de heffingen noch in het aantal belaste producten overtroffen zij het rijkere Holland.
De accijnsinning werd over het algemeen verpacht; dit werd in Holland een succes voor de staatskas, maar soms een plaag voor de bevolking. Willekeur lag op de loer, wat tot problemen leidde, ook op de Veluwe.

De grondbelasting op de Veluwe

In de praktijk was de inning van de grondbelasting of schatting, vanaf 1648 verponding genaamd, als volgt: de ontvanger-generaal van de Veluwe stelde voor elk schout- en richterambt of heerlijkheid vast welk bedrag moest worden opgebracht.
Vervolgens werd in ieder ambt 'een verbaal van uitzetting' opgesteld, waarin naast het gewestelijke aandeel ook de kosten voor de inning werden begroot. Hierover werd vervolgens maangeld of opgeld berekend, bestemd voor de lokale kas van de schoutambten.
In de verbalen van uitzetting van de schatting c.q. verponding, maar ook in de (bescheiden) lokale archivalia zijn de precieze bedragen te vinden. In bovenstaand voorbeeld is te lezen wat er in het schoutambt Epe werd begroot.

De uitzetting verponding in schoutambt Epe, 1739

Begroting verponding	*Fl.*	*6060-8-0*
Extra te innen:		
-declaratie jonkers en stedengezanten		*36-0-0*
-secretaris stad Arnhem		*28-0-0*
-zijn klerk		*6-0-0*
-secretaris van Hattem		*6-0-0*
-kamerdienaar gedeputeerden		*12-0-0*
-de konvooien, bode en voerman van Arnhem		*16-0-0*
-voor de kar pro hack voice		*2-4-0*
-stadsdienaar van Hattem		*7-0-0*
-de 4 onderschouten		*24-0-0*
-de schoolmeester tot Vaassen		*40-0-0*
-de ontvanger (voor) manen		*30-1-0*
-vertering uitzetting		*150-0-0*
-rijnse en franse wijn		*75-0-0*
-impost		*6-0-0*
-delegeer		*6-0-0*
-de kok		*6-0-0*
-knechten en meiden		*4-0-0*
-schrijven cedille		*18-0-0*
Totaal te innen	*Fl.*	*6532-12-0*
6% Maangeld (opgeld)		*391- 0-0*
	Fl.	*6923-12-0*
Opgehaald	*Fl.*	*7072-16-0*
Over	*Fl.*	*149- 4-0*

Bron: Streekarchief Noord-Veluwe, oud-archief Epe, inv.nr. 85

Van het totale bedrag was 113 gulden bestemd als een soort verkapt presentatiegeld aan de toezichthouders, de jonkers van het ambt Epe en de stedengezanten uit Arnhem en Hattem. Dezen verteerden tijdens de uitzetting ook nog eens voor 249 gulden, terwijl als indirecte kosten de ontvanger van het ambt Epe 30 gulden kreeg voor het innen, het schrijfwerk - vaak verricht door de ontvanger of een schoolmeester - 18 gulden bedroeg en ten slotte werden uit de 'rijksbegroting' ook nog de vier onderschouten van het ambt en de schoolmeester van Vaassen betaald. De laatste post vloeide waarschijnlijk voort uit het gegeven dat de schooljeugd van Vaassen te weinig schoolgeld opbracht om de man een rendabel bestaan te bieden. Mogelijk

stuurden de katholieken hun kinderen naar een 'verboden' bijschool, waardoor de gewone ontvangst van schoolgelden onder de maat bleef en een extra bijdrage nodig was.
Eenmaal begroot moest de ontvanger van het schoutambt het ambtsaandeel zo spoedig mogelijk leveren aan de staatskas. Dit gebeurde vaak in termijnen.

In Zuuk:

-Lambert Willems van St. Martensschutterie[1] 2 morgen in het Vemderbroeck (gepacht): 1 gld., 6 stv. en 8 penningen: betaalde 1 gld. 14 stv., 13-7-1661

-Idem pachtte hij van St. Maartensaltaar of de vroegmis (in de herinnering leefde nog steeds de gedachte achter wat er met de opbrengst moest worden gedaan; een vroegmis opdragen) 2½ morgen voor 1 gld., 16 stv. en 8 penningen, betaalde 2 gld., 5 stv., 13-7-1661

-Hermen Lamberts, voor een huis en hof, 2½ mud zaailand, 1 morgen hooi- en 2 morgen zaailand, 8 gld., 16 stv. en 4 penningen. Betaalt te veel wat weer werd verrekend met lokale belastingen (wat geregeld voorkwam).

-De weduwe van Jurrien Jans bewoonde een huis van de gemeente (de marke van Zuuk) om 'Gods wille' (voor niets), moest 8 stv. betalen. Werd niet geïnd.

In Vaassen:

-Wolter Snel eigenaar en Tijs Peters pachter van het goed Haffcamp, 12 gld., 19 stv. en 6 penningen. Men moet nog achterstallige belasting betalen uit de periode 1654-1659. Op 1-4-1662 werd aangetekend dat er nog 93 gld. en 10 stv. tegoed is. Met aftrek van te veel andere belasting werd het 66 gld. en 13 stv., wat op 13-6-1662 werd afgerekend.

-Jan Claessen een morgen bij het Slickhuis, 13 stv. en 4 penningen:, werd 12-10-1661 'volledig' betaald.

In Oene:

-Jonker Merckloffs eigenaar en Gerrit Brents pachter van huis en hof (goed Zuidwijk), 15 gld., 6 stv. en 8 penningen. Bij de betaling - van meerdere jaren - werd 40 gld. afgetrokken wegens aan de ontvanger geleverd gras.

-Jonker Egbert van Deutecom van 6 morgen. Werd betaald tezamen met 'de olde rekening die staet in het boeck van 1656'.

Bron: Oud-archief Epe, inv.nr. 59A

Er werd door de een te veel, door de ander te weinig betaald, terwijl ook verrekeningen met goederen voorkwamen. Het is mij een raadsel hoe de ontvanger op tijd zijn afdracht aan het Comptoir van de ontvanger-generaal kon regelen!

Het innen van de grondbelasting

Vóór 1648 gebruikte men schattingscedullen, een lijst waarop alleen namen staan en het te innen bedrag. In 1648 werden verpondingskohieren aangelegd. Hierbij werd, naast de namen van de grondeigenaren, ook aangetekend welke belastingwaarde het door hen bewoonde huis had en werd de hoeveelheid grondbezit opgesomd. Het kohier kan de eerste pre-kadastrale atlas van de gemeente Epe worden genoemd.

Ook toen veranderden huizen en land van eigenaar: door vererving of verkoop. De ontvangers gebruikten daarom maancedullen - in de naam zit het woord aanmanen verstopt - om bij de juiste persoon te vorderen. Terwijl juist deze over het algemeen niet meer te vinden zijn in de lokale archieven, zijn juist van het ambt Epe enkele zeventiende-eeuwse exemplaren bewaard gebleven, die een merkwaardig beeld geven van hoe de belasting in de praktijk werd ontvangen. Een aantal voorbeelden uit het maancedul van 1660 maakt dat duidelijk. (Zie vorige bladzijde)

De vreemde manier van innen verhinderde niet dat de ontvanger tijdig moest afdragen aan Arnhem, want het Comptoir van de Veluwse ontvanger-generaal zat als een bok op de haverkist. Kwam het geld niet op tijd binnen, dan was de gang van de controleur naar de Staten van Veluwe kort, die dan in het resolutieboek de wanbetaling registreerden. Vervolgens schakelde men de schout van het desbetreffende ambt in die de opdracht kreeg in te grijpen, waarbij met executie werd gedreigd. Dit laatste betekende dat de bezittingen van de ontvanger in het openbaar mochten worden geveild, totdat de openstaande bedragen

Enkele voorbeelden uit de resolutieboeken:

14-7-1613: De schout en ontvanger van Epe had ondanks aanmaningen de schatting over 1611/1612 niet afgerond. Besloten werd zijn goederen te executeren.

30-4-1625: De ontvangers van Epe en Apeldoorn waren nog eenmaal met ernstige vermaning aangeschreven over de afdracht. Zij kregen nog acht dagen de tijd, anders dreigde gevangenschap in de Sint-Janspoort.

Bron: St. van Veluwe, inv.nr. 108

waren betaald.
Een ander middel was inkwartiering van soldaten. Vanuit Arnhem vertrok dan een groep ruiters over de Veluwe naar de huizen van de nalatige ontvangers, trokken daar in en verteerden op kosten van hun 'gastheer', net zolang totdat betaald was.
Een laatste middel was gijzeling in een Arnhemse gevangenis, de Sint-Janspoort .[2)]

NOTEN:

1) De voorloper van het huidige St Maartensgilde te Epe.
2) Gelders Archief (GldA), Ar. Staten van Veluwe (St. Veluwe), inv.nr. 50 e.v., waarin een reeks aan voorbeelden is te vinden.

(wordt vervolgd)

DE BEDELAAR EN ZIJN HOND

"Drie gulden belasting van mij voor mijn hond?
Eer zal ik verzinken drie voet in den grond!
Wat denkt het politiebestuur wel van mij?
Waartoe dient nu weder die knevelarij?

Ik ben een bejaard en gebrekkelijk man,
Die niet vele centen meer zamelen kan;
Ik sukkel met kommer om 't dagelijks brood
En worstel gedurig met honger en nood.

En lag ik in krankheid, verlaten, verarmd,
Wie heeft zich alsdan over mij nog erbarmd?
Wie anders, als 'k eenzaam liep zwerven in 't rond,
Hield trouw mij gezelschap – dan eenig mijn hond?

Wie heeft mij getroost in verdriet en in rouw?
Wie heeft mij gedekt en verwarmd in de kou?
Wie hongerde, als ik heb van honger gemord,
Getroost met mij mee en heeft nimmer geknord?

Gij deedt het, mijn hond; maar 't is uit met ons twee,
Thans moeten wij scheiden, och, 't doet mij zoo wee!
Gelijk als uw meester, zijt ge oud reeds en krank,
Ik moet u verdrinken, dát krijgt ge ten dank!

Dát krijgt ge ten dank nu, dát krijgt ge ten loon!
Het gaat u als menig een ongeluks zoon.
Verdrommeld, wel was ik bij menig gevecht,
Maar nooit nog heb ik aan den halze gevecht!

Zie, dáar is de koorde, zie, dáar ligt de steen,
Zie, daar is het water, en daar moet het heen.
Kom hier maar, mijn stakker, en zie mij niet aan,
Een schop met den voet nog – dan is het gedaan."

Terwijl hij de koorde om den halze nu strikt,
Voelt hij door den hond zich de handen gelikt;
Fluks rukt hij ze weg met een krachtigen trek,
En slingert zich zelven de koorde om den nek.

En met een verwensching aan menschen geslagt,
Verzamelt hij al de hem restende kracht
En stort in den vloed zich, die opbruiste en spoot,
Een kring om hem heen trok en zich over hem sloot.

De hond sprong wel na en had graag hem gered,
Hij huilde de schippers wel op uit hun bed,
Hij trok wel hen mede en was drok in de weer,
Maar als zij hem vonden, toen was hij niet meer.

Men bracht hem in stilte ten godsakker heen,
Hem volgde zijn treurende hond maar alleen:
Die bleef hem getrouw, waar hem alles begaf,
Hij vlijde zich neder en stierf op zijn graf.

Dit gedicht is afkomstig uit een oud schrift dat
Dianne Hamer heeft gekregen van Chris van der Meer

JAARVERGADERING AMPT EPE GEVOLGD DOOR EEN LEZING

Op 8 april 2009 vindt de ledenvergadering van Ampt Epe plaats. Deze jaarlijkse bijeenkomst begint om 19.30 uur en is alleen voor leden van de vereniging toegankelijk. De avond wordt gehouden in de tussenzaal van restaurant 't Koetshuis aan de oostzijde van kasteel de Cannenburch te Vaassen. Deze vergadering duurt ongeveer een uur.
In het tweede gedeelte van de avond is er een lezing van Wim Vlaanderen uit Zwolle over het onderwerp 'Begraven door de eeuwen heen'. Zijn verhaal zal worden ondersteund met exclusieve dia's. Op deze lezing zijn ook niet-leden van harte welkom.

Sinds mensenheugenis bestaat de gewoonte om voor overledenen gedenktekens op te richten. Van een houten kruis tot grafsteen en van hunebed tot mausoleum. De graven kregen veelal een prominente plaats binnen de woongemeenschap, bijvoorbeeld in of rondom de kerk
Vanaf de 19e eeuw werden begraafplaatsen echter steeds vaker aan de rand van een stad of een dorp aangelegd. Begraafplaatsen herbergen het verleden van onze dodencultuur en weerspiegelen verschillende maatschappelijke aspecten uit vervlogen tijden. Knekelhuizen, duivelsroosters, dodenhuisjes. Gevleugelde zandlopers, staartbijtende slangen, afgeknotte pilaren, vlinders. Symbolen die men tegenwoordig bijna niet meer kent.
Naast de tragiek die u niet te zwaar moet nemen, is er ook plaats voor humor. Onze voorouders hebben ons op dit punt vaak een spiegel voorgehouden.

Verder zult u dia's zien van bijzondere graven zoals 'het graf met de handjes', missers van steenhouwers en graven die een zekere ijdelheid niet ontzegd kan worden. Wim Vlaanderen zal ook wat gebruiksvoorwerpen en kleding meenemen uit ons verre vooruderlijke verleden.

Voor leden is de lezing gratis bij te wonen. Van niet-leden zal een kleine bijdrage gevraagd worden. De lezing begint rond 20.30 uur.

STRATEN IN VAASSEN

Jan Hamer was in 1887, samen met een compagnon in Amsterdam, een technisch handelsbureau gestart. De onderneming vertegenwoordigde diverse Duitse agentschappen. Ze hadden zich onder andere gespecialiseerd in het leveren van liften.
Simon Stern experimenteerde met gietijzer dat meer slijtvast was dan het gewone gietijzer en daardoor zeer geschikt als schuurschijf voor de diamantbewerking. Jan Hamer was ervan overtuigd dat het nieuwe soort gietijzer zeer vele mogelijkheden bood; samen met Stern vervolmaakte hij het nieuwe product. Tevens ontwikkelden ze samen een nieuwe variant die zeer vuurvast was.
Deze beide soorten gietijzer bleken een schot in de roos bij de Nederlandse Spoorwegen. Om de levensduur van de remblokken voor de treinen te verlengen, moesten deze zeer slijtvast zijn. En de roosterbaren (staven) voor onder de stoomketel van de stoomlocomotieven moesten zeer vuurvast van kwaliteit zijn.

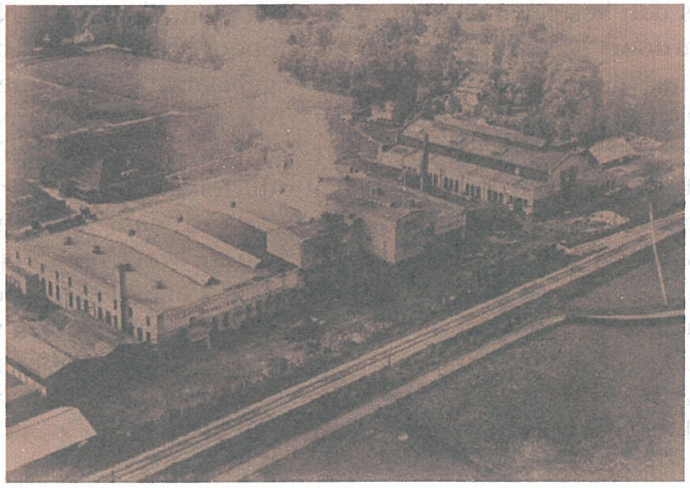
Na uitvoerige proefnemingen werden door de Nederlandse Spoorwegen grote bestellingen geplaatst bij Jan Hamer en Co. Zij waren een handelsmaatschappij en produceerden zelf geen producten. Al het gietwerk werd uitbesteed aan kleinere gieterijen die dit werk nauwelijks aankonden. Vanaf 1907 werd door Jan Hamer veel gietwerk verhandeld en met succes. Besloten werd zelf een ijzergieterij te stichten.

Er werd 24 hectare grond aangekocht in Vaassen nabij de Kerckekamp. De grond was er goedkoop en er was in de omgeving voldoende vormzand van goede kwaliteit aanwezig. Tevens was er in Vaassen al jaren een goed florerende gieterij gevestigd, namelijk de N.V. Industrie, voorheen Van Lohuizen en Co. In twee jaar tijd werd de bouw van de fabriek gerealiseerd.
Naar de fabriek toe werd een extra spoorwegaftakking van de spoorlijn Apeldoorn/Zwolle aangelegd. De N.V. Nederlandsche IJzergieterij Vulcanus en Machinefabriek voorheen Jan Hamer en Co. werd opgericht op 20 juni 1920.

Dit heeft Jan Hamer zelf niet meer mogen meemaken. Hij overleed op 11 oktober 1919 op 58-jarige leeftijd. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en het vroegtijdig overlijden van Jan Hamer zorgden voor vertraging in de nieuwbouw van de ijzergieterij. De compagnon van Jan Hamer, de heer Eising Mulder, werd directeur van Vulcanus. De nieuwe fabriek werd op 27 juli 1921 geopend.

Vulcanus Vaassen sloot haar poorten definitief eind 1999. Een groot bedrijf dat voor veel werkgelegenheid heeft gezorgd in de regio en in de twintigste eeuw een groot aandeel in de Vaassense samenleving heeft geleverd.

Behalve de Jan Hamerstraat is er in Vaassen ook nog de Vulcanusweg.

HERINNERINGEN AAN HET OUDE DORP

Lijda van den Bremen-Jonker

Ter gelegenheid van de eerste dorpsreünie voor (oud-) Epenaren op 20 juli 2008 vroeg Jan Paasman mij of ik die middag 'iets' zou willen vertellen over het 'Epe van toen'. Nu ben ik niet in het dorp opgegroeid, maar we deden er uiteraard wel de boodschappen die niet in de directe buurtwinkeltjes voorhanden waren.
Wat lag er meer voor de hand dan gewoon te vertellen hoe ik het dorp beleefd heb in mijn jeugdjaren. Na afloop kwam het verzoek het verhaal te plaatsen in ons aller *Ampt Epe*. Het leek me een goede gedachte.

Het leven in het dorp van vroeger ging zo stilletjes aan zijn eigen gang in zijn nog rustige straat en stille huizen. De mensen kenden elkaar zoals wij onze beste vrienden bijna niet meer kennen, want ze hadden geslachten door met elkaar geleefd. Ze kenden elkanders leven, karakter, gewoonten en fouten. Ze kenden de dingen in het dorp, zoals het gemeentehuis, de markt, de kerk, de smederij, de kruidenier en de bakker. Altijd dezelfde beelden. Vergroeid tot een levendig geheel was het veelal van een harmonische eenheid. Dat gaf rust en vrede. En hoe bekrompen soms ook..., misschien waren onze voorouders daarin wel gelukkiger met elkaar. Want hoe ver we ook reizen en waar we ook zijn..., altijd weer zal er het verlangen zijn naar geborgenheid en rust. En misschien wel naar de gewone eenvoud van onze kinderjaren.
Daarom wil ik u in gedachten meenemen naar een landweg, die zich langs bevroren akkers een weg zoekt naar een zeer oude buurt..., een eenvoudige boerderij in het midden van de vorige eeuw..., een koude decemberdag. Want hier is het dat deze kleine vertelling begint.

Terugkijkende in de tijd zie ik mezelf - verwachtingsvol - in de keuken bij de kachel zitten. Voor de lange spiegel, die hoog aan de muur aan een grote haak hangt, staat mijn moeder. Ze maakt zich mooi om straks - samen met mij -

uit te gaan. Wel helemaal naar het dorp. Maar als je klein bent en amper buiten de buurt geweest bent, kan dat nog een groot feest wezen. Het is een jaarlijks weerkerend gebeuren, waar alleen wij twee van weten. En gelijk voorgaande jaren is daar het vertrouwde beeld van mijn moeder in haar zondagse kleren.
Terwijl ze het keurig gestreken schort van tafel pakt en deze voordoet, kijkt ze me aan en glimlacht: 'Ik binne zowat kloar, heur' en ze strikt de schortebanden stevig vast. Daarna stapt ze in de helder geschuurde klompen - die eerst op de rand van de kachel lekker warm geworden zijn - en doet het zorgvuldig uitgetelde geld in haar portemonnaie. Deze gaat in de zondagse tas, die op zijn beurt weer opgeborgen wordt in de grote boodschappentas. Dan zet ze zich aan tafel en schrijft *et brieffien* voor de boodschappen van deze wintermiddag. Och, ik zie het vertrouwde beeld nog zo voor me.
Als we over de deel naar buiten gaan, lijken de koeien ons dromerig na te kijken, de koppen alle naar één kant. Vanuit de oude loods naast het huis schuift mama de fiets naar buiten. Via het stepje bij het achterwiel beland ik op de jutezak die op de bagagedrager vastgebonden is. Met een 'Holt oe goed vaste an de scholkband' gaan we op weg.

In het dorp zullen de boodschappen gedaan worden. We gaan naar de vaste adressen, waar niet van afgeweken wordt. Bij Vossenrust aan de Zuukerweg, waar meester Voorhorst woont, slaan we het weggetje in dat langs de beek

Vanuit Zuuk komend, zag het dorp er rond 1900 zo uit.
Ter hoogte van villa Vossenrust, waar later meester Voorhorst woonde, zien we hier links de Haverkampsweg en rechts de Zuukerweg. In dit verhaal nemen wij het paadje langs de beek, richting de Hoofdstraat.

In de Hoofdstraat van zo rond de jaren veertig zien we hier rechts boekhandel Bosch. Even verderop was de manufacturenzaak van de weduwe H. Wagenaar. Links op de foto zien we de lunchroom van Mau Stern.

voert. Rechts zien we de huizen aan de Gildeweg. Het ziet er allemaal wat rommelig uit en ik stel me een *Beter Wonen* - zoals deze buurt wel genoemd wordt - heel anders voor.

Bij de Dorpsstraat aangekomen, gaan we eerst bij Boekhandel Bosch boeken ruilen in de kleine donkere bibliotheek achter de winkel. Het ruikt er naar oud papier, wat muf..., maar daardoor juist wel lekker. Even later staan we weer buiten. Het winkelbelletje boven ons hoofd tinkelt nog even venijnig als daarstraks.

We steken de straat over naar *'et café* van Mau Stern, waar deze een meegebrachte fles vult met jonge jenever. Een onmisbaar drankje in ieder boerengezin als er een koe gekalfd heeft en bovendien zul je er ook zo geen *luzen van in de pels* krijgen. De fles wordt stevig in de tas naast de boeken neergezet en na het nodige 'heen en weer gepraat' steken we even later weer de straat over naar de *kleragewinkel van vrouw Wagender*, waar een vriendelijke, maar zeer vormelijke Henk Logtenberg met zijn ellenstok een stukje manchester, katoen en band afmeet voor het

verstellen van het dagelijks *grei*: *'Met een stuksien d'r bie, veur et vergissen.'*
Daarna lopen we langs de Toko, waar in vroeger tijden de familie Gerritsen zijn tabakswaar, kruideniers- en ijzerwaren verkocht, het paadje door naar *Van Looizen* om Opoes brilletje op te halen. Hier worden de van oudsher bestaande familiewederwaardigheden met elkaar gedeeld.

Met de 'groeten voor thuis' lopen we even later terug door het vertrouwde paadje, langs het gemeentehuis, naar de Stationsstraat waar Gait Slot zijn schoenhandel heeft en Leentje, zijn vrouw, al naar voren komt voor de klandizie en het onvermijdelijke praatje. Hier wordt het laatste deel van het briefje afgewerkt. Vanuit *de olde bekendheid van vrogger* wordt er geen bekende van vroeger overgeslagen, want ook hierin wordt zorgvuldig gewikt en gewogen.

Dan komt... oh, hoogtepunt van de dag... de bakkerij van Van Putten tegenover de Grote Kerk. Als we in de smalle ruimte - tussen de kleine winkel voor aan de straatkant en de naar achter gelegen bakkerij - aan een kleine schoongeboende tafel zitten, begint mama te praten over haar eigen kinderjaren. Hoe ze op een winteravond - na de wekelijkse catechisatie - met een paar vriendinnen in het zuinige licht van een straatlantaarn, met de neus tegen de ruit gedrukt, voor de winkelkast van Wolter Flip Scholten stond te kijken naar de jaarlijks weerkerende sinterklaastafel vol met heerlijkheden. En ze wijst me op de warm gekleurde platen aan de muur... waarop die heel oude wereld nog lijkt te bestaan. Later, met een kop warme chocolademelk en een reusachtige appelbol voor de neus, is het geluksgevoel compleet. Om ons

De schoenhandel van Gait en Leentje Slot rond de jaren vijftig. Voor het geval u het niet herkent: hier is thans de Countrystore gevestigd.

De Hoofdstraat in 1961. Links met de vlaggenstok was de groentezaak van Greta Das. In het pand daarnaast dreef haar broer een sigarenzaak. In het pand met de luifel was de slagerij van Max en Vera Gosschalk, voorheen Prinsen. Tussen deze slagerij en het 'Wapen van Epe' zat banketbakkerij Van Breen, voorheen Van Putten.

heen is de stille schemering van een late wintermiddag.
Terwijl de dikke bakker en mama herinneringen ophalen over vroeger tijden, lijken de platen aan de wand te fluisteren: 'Ja, ja, geloof het maar, wij laten het je immers zien.' En in gedachten loop ik aan de hand van een onbekende - voor mijn gevoel allang overleden - droomtekenaar langs onvermoede straten en steegjes, niet wetende dat vele jaren later deze ogenblikken zouden herleven in een stukje werkelijkheid. Och, hoe kon ik toen weten dat de tekenaar van deze straten en steegjes nog immer leefde, gewoon een beroep had en gelijk een ieder werkte voor zijn dagelijks brood op de plank. Maar het leven vertelt ons niet altijd alles.
De stilte van de oude buurt is al lang verdwenen en hij nam de moeder op zijn vleugels mee. Het kind over wie deze vertelling gaat, werd groter..., maar de betovering bleef. En dat is maar goed ook, want anders zou ook dit verhaal vergeten zijn.

Nu zou ik kunnen vertellen hoe mijn Gerrit en ik vele jaren later bij de tekenaar van die oude bakkersprenten in diens werkkamer gezeten hebben. Maar dan dwalen we te ver van huis en daar is

een middag als deze niet voor bedoeld.
Laat ik volstaan met de mededeling dat een onvervalste Eper appelbol het bindmiddel was voor... u hebt het inmiddels vast begrepen... een ontmoeting met Anton Pieck.

Laten we deze rondgang door het dorp van vroeger besluiten met een gedicht. Oorspronkelijk geschreven in het Drents door Harm Wenders. Maar ik denk dat het – door ondergetekende hertaald in onze streektaal – ook uw hart wel zal raken.

FOTOVERANTWOORDING:
Collectie Drs. G.P. ter Braak
Epe in prenten en verhalen, J. Gerard, v.o.f., in opdracht van Scholtens Boekhandel, Bruna Epe, 2002

Jonkheid

D'r is een vréémd verband tussen et bluuien
van de bomen rondumme mien huus
en de buurte woar wie as kiender thuus
e'wes bint um speulende op te gruuien.

Vanuut een nieje tied keer ik weer as uut
een ander land.
As ik over de enk noar et dáárp goa,
dan kiek ik uut... doar lig et veur mien kloar...
huuzen en torens op et Veluws zand.

En elke plekke, die ik as kiend hebbe e'kend
hol ik an mien hárte, dat gruuit
en wonderlijk mien sprek wat of et vuult.

En 's oavends, as de zunne noar 't westen wendt
loat ik et dáárp... en goa noar huus...
de linde bluuit en geurt.
Mien kiend... iej bint mien niet ontwend.

OPGRAVINGEN IN OENE
EEN HISTORISCHE INTERPRETATIE (2)

Evert de Jonge

In het vorige deel werden de opgravingresultaten behandeld en een historische inleiding gegeven over de opkomst van St Marie op de Veluwe. In dit deel gaat het over de ligging van 'het Hof te Oene' en de relatie tussen (oud-)Oene en St Marie.

De ligging van het Hof te Oene

Van de vier hoven van St Marie lag er een in de stad Harderwijk. Het Ripclickerhof te Wilp lag buiten de (huidige) kern van het dorp, in de buurschap Aarderbroek.[10] Het Apeldoornse hof was gesitueerd bij de in de 19e eeuw afgebroken dorpskerk, midden in het centrum van Apeldoorn, daar waar de Mariastraat op de Hoofdstraat uitkomt, nabij het Raadhuisplein. De contouren van de verdwenen kerk zijn daar nog te vinden.

Over de ligging van het Oenese Hof zijn de meningen verdeeld; er worden maar liefst drie plaatsen aangeduid.
Volgens Van der Aa - geciteerd door Rijndorp - lag het Hof te Oene aan de IJsseldijk, nabij de Grote Voorn.[11] Naar mijn mening is dat uitgesloten, want indien het kapittel van St Marie pas na 1200, respectievelijk 1265, goederen op de Veluwe respectievelijk Oene verwierf, moet het Hof later zijn gebouwd. In die periode vormde de IJssel een steeds groter wordend probleem. Was de bewoning op de langs de rivier gelegen duintjes al gering, nadien nam dat eerder af dan toe, aangezien het van de late herfst tot het late voorjaar eilandjes werden die moeilijk bereikbaar waren vanwege hoog water. Geen gunstige plek voor een hofboerderij. Pas nadat de Veluwse Bandijk rond 1370 werd gebouwd, verminderde het risico van natte voeten op dergelijke plekken.[12]

Volgens anderen lag het Hof ten zuiden van het dorp, op een plek waar later het huis De Muggenberg werd gebouwd.[13] Dit klopt niet, wat blijkt uit het volgende: de ligging van het grondbezit

van St Marie in Oene was divers. Een aantal percelen lag in de onmiddellijke dorpskern, enkele in Oosteroene, de rest verspreid. Een bijzonder groot perceel (5 morgen), genaamd *De Huysstede*, had als begrenzing (1558): ten oosten de Grote Wetering, west en zuidwaarts (land van) Klooster Nazareth en noordwaarts Jan vander Nesse.[14] De enige plek waar dit perceel kan hebben gelegen, is ten zuidoosten van het dorp, waar nu het sportpark ligt. Daar had het klooster land in bezit, terwijl de genoemde Jan vander Nesse ook in die nabijheid geregeld als belendend perceeleigenaar werd genoemd.

Ten zuiden van *De Huysstede* lag het huis[15] *De Muggenberg*. In theorie kan dit object op het perceel zijn gebouwd. Echter uit de verpachtingsrollen van 1558 en later, maar ook 1606-1660, blijkt dat er op *De Huysstede* slechts een 'huyske' stond, dus geen huis.

In 1660 noemt het verpondingskohier (jonker) Gerrit van Hueckelum, overpander[16], eigenaar van een huis, hof, zaai- hooi en weiland *De Muggenberch* genaamd.[17] Gerrit was een zoon van Derck, eveneens overpander van Veluwe, die in de schattingsregisters - onder andere in 1624[18] als grondeigenaar werd genoemd te Oene. *De Muggenberg* is dus niet het 'huyske' op *De Huysstede*.

Waarom menen sommigen dan dat De Muggenberg identiek is met het Hof van St Marie? De bron is een mondelinge overlevering dat er op die plek (Deventerweg 8) een soort kasteelachtige boerderij moet hebben gestaan met twee torentjes.[19] Ik betwist niet dat daar een dergelijk gebouw heeft gestaan, maar dat moet dan het huis *De Muggenberg* zijn geweest. Het geslacht Van Heukelom was nu eenmaal van adel en zal haar huis een zeker aanzien hebben gegeven.

Het aantal akten over *De Muggenberg* is bescheiden. Behalve registraties in het verpondingsregister wordt alleen in 1679 de toenmalige locatie duidelijk, als een stuk land *-De Bruggencamp-* wordt verkocht dat oostwaarts grensde aan *'de allee van de Muggenberg'*.[20] *De Bruggencamp* moet een deel van *De Huysstede* zijn geweest, voortkomend uit de opdeling van percelen tussen 1660 en 1692. (Hierover later meer.) *De Huysstede* was na 1692 geen bezit meer van St Marie.

In 1717 was *De Muggenberg* eigendom van Gerhards zoon Derck, eveneens overpander, wiens kinderen, maar ook hun

Een deel van de kaart uit de Kadastrale atlas Epe-Oene 1832. Het betreft de kern van het dorp Oene (sectie E). Zuidwestelijk de 'site, het opgravingsterrein, rechtsonder Huis De Muggenberg aan de Grote Wetering.
Uit archivalia blijkt het Hof te Oene westelijk van de kerk te hebben gelegen met aan de oostzijde het kerkhof en de andere zijden wegen, groot een halve morgen (= circa 4250 m².) Het met dik aangegeven vierkant omvat de percelen 264, 265, 379 t/m 382 die in 1832 door twee wegen werden begrensd en niet door drie. De oppervlakte was echter vrijwel gelijk, namelijk 43.200 m². Mogelijk dat het thans dwars door dit terrein gaande weggetje oorspronkelijk zuidelijker lag, langs perceel 263 (een boerderij, toen ook in bezit van St Marie).

neven en nichten, het verkochten aan Hendrik van Isendoorn, ontvanger van het schoutambt Epe.[21]

De juiste ligging van het Hof

Naar mijn mening lag het Hof in de huidige kern van Oene. Een eerste aanwijzing is een akte uit 1400, waarin de ligging van het Hof ter sprake komt: *'Item die hof tot Oene… Ende daer in hoert eyn cleyn hofstede bi den hof recht theghen dat hecke.'* Nog in deze akte: *'Item op den*

Opgegraven boerderij (© de heer J. Kiesbrink, Oene)

anderen enck tot Oesteroen wart (= in de richting van Oosteroene gaande, dus noordwaarts van de kerk): *Int yerst die hofstede daer Stiin voer den Hec op plach te wonen.'*[22]

Het Hof stond dus vlak bij een hek, vrijwel altijd een omheining van de kerk en het kerkhof. Een identieke situatie met het Apeldoornse hof van St Marie, dat ook in het centrum direct bij de kerk lag.

Er waren diverse redenen om hier het hof te bouwen. Allereerst was er een functionele reden. Op de hofboerderij moesten de tienden, tijnzen, pachten en andere inkomsten worden afgedragen. Voor de bewoners was dit goed te combineren met een bezoek aan het kleine verzorgingsgebied in en rond de kerk, waar ook de mis werd gelezen, een kind kon worden gedoopt en gebruik kon worden gemaakt van de dienstverlenende sector (smid, kleermaker, herberg, enz.). Dit gold ook voor de hofmeier en de bezoekende kanunniken, die de maaltijden van de herberg betrokken.

De tweede reden is dat er recht

werd gesproken in het Hof. Het is logisch dat te doen in het dorp en niet ergens buitenaf. Mogelijk zorgden de middeleeuwse hoven ervoor dat dorpen een kern kregen, zo ook in Oene. Van een aantal rechtsprekende hoven op de Veluwe is het te bewijzen dat ze nabij het centrum van een dorp lagen, zoals de al genoemde Kelnarij van Putten. Toen de hofgerichten van St Marie verdwenen in de late 14e/vroege 15e eeuw, bleef de functie nog lang in de herinnering. Zowel in Apeldoorn als in Oene evolueerden de namen van de hoven tot *Rechtenhoff*.

Dat het Apeldoornse *Rechtenhoff* identiek is met het Hof te Apeldoorn, blijkt uit akten. Het Oenese *Rechtenhoff* wordt weliswaar niet in één adem genoemd met het Hof te Oene, maar lag - evenals haar Apeldoornse zuster - direct bij de kerk. Dat blijkt uit verpachtingsrollen uit de 16e eeuw. Het evolueren van de naam is te volgen.

Als Willem Marckolff in 1514 het *Hof te Oene* in pacht krijgt, blijkt hij er niet te wonen. (Hij woonde op het leengoed *Zuidwijk*, ten zuiden van de dorpskern.) In het pachtcontract is te lezen:

'voirt sall Willem (Marckolff) gehalden wesen onsen voirssegden hoff, dar nu Jan Prelinck die coster in woent...' [23]

Het is dus de woonplaats van de koster geworden. (Na het verliezen van de hoffunctie was het dus niet noodzakelijk dat de pachter van het Hof er ook woonde. Voor hem was alleen de grond belangrijk.) Het Hof van Oene had een andere (geestelijke) bestemming gekregen. Niet langer waren kanunniken te gast, maar de koster van Oene had er zijn intrek genomen. In de verpachtingsrol van 1558 blijkt de koster bewoner te zijn van de *Rechtenhoff*. Tevens werd de ligging van de *Rechtenhoff* duidelijk[24]:

'Dat erf genaamt den Rechtenhoff, groot een halve mergen, waar oostwaarts ligt het kerckhoff, en west, suid en noortwaarts die Herstraete, voor 32 stuivers Brabant. Verpacht aen Harman Lamberts, coster tot Oen.' N.B.: Een halve (Gelderse) morgen is ongeveer 4250 m2. (Zie illustratie op blz. 37)

Resumerend:

In 1400 lag er bij het Hof een apart 'hofstedeken', grenzend aan het hek van de kerk. In 1514 woont de koster op het hof, terwijl zijn opvolger in 1558 op het *Rechtenhoff* woonde, dat westelijk van de kerk

en kerkhof werd gesitueerd, verder omgeven door wegen. Ook voor Rijndorp was het zeker dat het Hof identiek was met de *Rechtenhoff*.[25]

De verkoop van 1662

Harman Lamberts was zowel pachter in 1558 en 1564 als in 1576. Nog in de vroege 17e eeuw was de *Rechtenhoff* in pacht bij de koster. In 1606 werd vermeld '*De Rechten hoff daer nu de coster op woent.*' Pachter was toen Bernt Harmens, waarschijnlijk een zoon van Harman. Mogelijk werd een deel van de hof geëxploiteerd door (zijn broer?) Evert Hermans, die herbergier was. Later, vanaf 1629, pachtten anderen de hof, onder wie de kerkmeesters van Oene.[26] Nog later werden hier diaconiehuisjes gebouwd.

In 1662 verkocht St Marie haar bezit in Oene aan Willem van Hueckelum, schout van Epe, en Hendrick Dercks, brouwer te Oene. Mogelijk dat de laatste er een brouwerij in vestigde. Nam hij soms de brouwketels van de familie Ten Holthe over, die daarvoor brouwden in de voormalige kloostergebouwen? Vaststaat dat zijn compagnon, schout Willem, gehuwd was met een Ten Holthe.

Toen de erfgenamen van Willem en Dercks hun betalingsverplichting niet nakwamen, werd het kapittel in 1692 in haar bezit hersteld. In de pachtcedullen vanaf dat jaar komt de *Rechtenhoff* niet meer voor. De verklaring is dat delen van het bezit vervreemd waren tussen 1660 en 1692, zoals de erfgenamen Van Hueckelum verklaarden.

Wanneer het hof als gebouw is verdwenen, is onduidelijk. In de resolutieboeken wordt het hof voor het laatst genoemd in 1666 en 1668. Op 6 december 1666 tekent men aan dat het Amelonxgoet in Welsum, in bezit van jonker Jurrien Ripperda, tijnshorig is aan het Hof te Oene. Hij wil 'gevrijd' worden van deze plicht. Ripperda krijgt zijn zin niet: op 3 januari 1668 viel het besluit dat Amelongsgoed, het enige goed dat nog valt onder de Hof te Oene, tijnsgoed blijft met als motivatie dat:

'oversulx bij alienatie van dien, den voorss(echde) Hoff vervallen soude. Is nae enige deliberatie verstaen en gesolveert voor alsnog niet te disponeren op het rekest van Hr. Jurrien Ripperda van Winsum om de tynshorigheid van de voorsegde goed aan het Hof van Oenen te redimeren of dat de hoffstadt huys en boomgaard alleen daarvoor geaffecteert

Opgegraven waterput
(© de heer J. Kieskamp te Oene)

soude blijven en de overige landerijen en goederen van de gemelde tynshorigheid ontslaegen.'[27]

Nu kan deze akte op diverse manieren worden uitgelegd. De kapittelheren wilden dus niet dat de hofhorigheid van Amelongsgoed in zijn geheel verdween, want dat zou het einde zijn van de horige rechten die nog bestonden op grond in Oene en omgeving. Het hof bleef als rechtsinstituut **voor de vorm** gehandhaafd, maar het fysieke hof kan in 1666/68 al wel verdwenen zijn of eigendom zijn van de heren Van Hueckelom en Dercks.

De relatie tussen St. Marie en de opgraving

Nu de ligging van het Hof van Oene zo goed als zeker is te traceren nabij de kerk, is de volgende vraag wat er eerder was: het Hof of de kerk.

De bisschop van Utrecht zal als landsheer goederen geschonken hebben aan het in de 11e eeuw gestichte kapittel van St. Marie. Echter pas in respectievelijk 1200 en 1265 blijkt dat het kapittel land bezat op de Veluwe c.q. Oene. Het Hof te Oene is op zijn vroegst gesticht na de verwerving van land, waarschijnlijk in de 13e eeuw.

Werd het gebouw op een plek neergezet waar op dat moment de kapel, waarvan in 1176 sprake was, stond?

Laten we teruggaan naar de vindplaats, waarvan de onderzoekers stellen dat er een nederzetting is gevonden die bewoond was tussen globaal 850 en 1250. Deze nederzetting is dan ook ouder dan het (13e-eeuwse) Hof. Waarom werd het Hof dan buiten de nederzetting gebouwd? Het antwoord ligt mijns inziens bij de IJssel.

Volgens Hamming is vanaf eind 10e/begin 11e eeuw sprake van verhoogde waterafvoer in de IJssel, terwijl het Almere (latere Zuiderzee) tevens meer water kreeg vanuit de Noordzee.

Gevolg: stagnatie van de afwaterende IJssel, met als gevolg meer doorbraken in de oeverwallen

langs de rivier en overstromingen in de achtergelegen komgronden.[28] Het water stroomde onder andere om de **huidige dorpskern** heen - dus over de veel lager gelegen opgegraven nederzetting - om uiteindelijk af te wateren in de Hoenwaard bij Hattem. (Pas later werd er een kade om Oene gelegd om dit tegen te gaan.) Het werd de bewoners in de oude nederzetting te nat en men week uit naar het hoger gelegen deel van de zandrug. Overigens bevestigt Maarten Wispelweij, archeoloog van de gemeente Apeldoorn, deze zienswijze niet. Uit de bodem bij de opgraving zou onvoldoende blijken dat er vaak overstromingen zijn geweest. Maar één maal hoog water kan al genoeg zijn geweest voor het kapittel om hof en kerk op een hogere plek te bouwen!
De vindplaats is naar mijn mening dan ook een voorloper van het dorp Oene. Het oude Oene lag dus een stuk lager, wat optisch niet goed zichtbaar is. Dankzij de opgraving weten we dat door het opbrengen van plaggenmest (esdek) met ongeveer 40-60 cm het huidige maaiveld ontstond. Ter plaatse is het nu < 4,4 meter NAP (Nieuw Amsterdam Peil, meting begin Ida Pluckroosweg), dus in de Volle Middeleeuwen lag de vindplaats < 3,9 meter NAP. En dat betekent een fors verschil met de **huidige** dorpskern die op ongeveer 5,0 meter NAP ligt.

Indien de verplaatsing van de nederzetting Oene al voor 1250 plaatsvond, werd het hof logischerwijze kort daarna gebouwd - op een eveneens droge plek, dus op de 'terp' Oene. Mogelijk dat het ongeveer tegelijk gebeurde: de dorpelingen wilden wel weg uit oud-Oene en een nieuwe kerk en nederzetting bouwen en gingen gretig in op de schenking van de bouwgrond voor de kerk door de heren van St Marie. Zo ontstond het 'nieuwe' Oene en de promotie, dankzij het kapittel, tot kerspel(kerk). Er is dus een relatie met St Marie, al blijft het de vraag of het dorp eerder werd verplaatst dan het Hof gebouwd werd, of andersom.
Mocht mijn visie over de verplaatste nederzetting juist zijn, dan kan een totaalopgraving mogelijk leiden tot de vondst van de al in 1176 genoemde kapel. Dat zou pas uniek zijn!

Samenvatting

De opgegraven nederzetting of oud-Oene lag ten zuidwesten van de huidige kerk. Door toenemende overstromingsperikelen of -gevaar werd het dorp verplaatst, waarschijnlijk voor 1250. Rond dat moment (of iets later) stichtte het Utrechtse kapittel van St Marie een Hof voor het beheer van haar goederenbezit in Oene. Net als in Apeldoorn werd het gebouw vlak bij de kerk gezet. Mogelijk dat samenwerking tussen dorpelingen en kapittel leidde tot de keuze van vestigingsplaats en daarna de promotie van het dorp tot kerspel.
Het Hof kan niet anders dan westelijk van de kerk hebben gelegen. De twee andere locaties die genoemd worden, zijn niet juist, terwijl er meerdere bewijzen zijn voor de ligging bij de kerk.

Het Hof heeft een belangrijke functie gehad in de Volle en een deel van de Late Middeleeuwen, waarna het als woonplek in status daalde. Het gebouw bleef lang een geestelijke functie houden als kosterij, terwijl later de diaconie er huisjes bouwde. Het juridische hof had voor St Marie in de 17e eeuw nog een functie, maar die was zeer marginaal, want er hoorde slechts één tijnsgoed onder. Nadien verdween het in de rook van de geschiedenis of, beter gezegd, uit de resolutieboeken van het Utrechtse kapittel.

De opgegraven nederzetting - oud-Oene – dient volledig opgegraven te worden om enerzijds inzicht te geven in vroege ontginningen op de Oost-Veluwe, maar ook omdat er mogelijk resten van de al in 1176 genoemde kapel worden aangetroffen.

VOETNOTEN:

Abusievelijk zijn in ons vorig nummer de voetnoten 3 t/m 9 niet weergegeven. Achter elke voetnoot vermelden wij tussen vierkante haken waar deze had moeten staan.

3) J.L. Rijndorp jr., 'De Hof van Sint Marie te Oene' in: *Bijdragen en Mededelingen Historische Vereniging Gelre* XLVI (1943), 1-39. [AE 168, p48, rechterkolom, 7e regel van onderen, na 'Harderwijk']

4) E. de Jonge, 'Grondbezit in het Ampt Epe, 1660. Een verkennend onderzoek naar bezits- en machtsverhoudingen. Deel 3: het kerspel Oene' in: *Ampt Epe*, nr. 142 (april 2003), 5-10. [AE 168, p49, lk, 2e regel van boven, na 'kerspel Oene']

5) G.S. van Lohuizen e.a., *Epe en Oene 800 jaar* (z.j. 1976), 8-9. [AE 168, idem, 5 regels lager, na 'kerspeldorp']

6) De vraag wie de meeste grond bezat in Oene – de adel of de geestelijkheid – kan gemakkelijk worden beantwoord. Op grond van de aan-

tekening van de grondbelasting van 1660 blijkt dat de geestelijkheid 50% en de adel slechts 8% bezat, duidelijk voorbijgestreefd door de patriciers (23%) uit voornamelijk Deventer. Het primaat lag in de late Middeleeuwen/late 16e eeuw dan ook bij de geestelijke heren. [AE 168, p49, lk, eind 1e alinea, na 'de oudste']

7) Oorkondenboek Sticht Utrecht, nr. 1673. [AE 168, p49, lk, 10 regels lager, na 'in pandschap kreeg']

8) Ar. St Marie, inv.nr. 451. *'Lijfpachtbrieven van den Hof te Oene, 1428-1483'.* [AE 168, p49, rk, 3 regels van onderen, na 'werd verpacht']

9) Utrechts Archief, Ar. Kapittel van St Marie, inv.nr. 95 e.v. (1400-1795; het eerste deel is in het Latijn). [AE 168, p50, onderaan linkerkolom, na 'goederenbeheer']

10 + 11) J.L. Rijndorp jr., 'De Hof van Sint Marie te Oene' in: *Bijdragen en Mededelingen Historische Vereniging Gelre* XLVI (1943) , 1-39.

12) E. de Jonge e.a. (red.), *Veluws water. Tien eeuwen waterbeheer op de Veluwe* (Utrecht, 2007).

13) Zie de artikelen van Jan de Graaf in *Ampt Epe*, jaargang 2008.

14) Idem, inv.nr. 454.

15) Het begrip huis slaat in die tijd op een groter geheel van steen. Ook een kasteel werd zo getypeerd, tegenwoordig zouden we de term landhuis gebruiken.

(zie rest van de noten op blz. 59)

AANVULLINGEN EN VERBETERINGEN GEMEENTELIJKE MONUMENTENLIJST

Evert de Jonge

Op de website van de gemeente Epe, gemeentelijst: *Eperweg 27, Epe,* moet zijn Emst.

Op de lijst in nummer 168 ontbreken de op de website van de gemeente Epe vermelde gemeentelijke en rijksmonumenten:

Emst: *Weteringdijk 3/3a,* moet zijn Oene
Epe: *Oenerweg 12,* schoolgebouw (gedeeltelijk beschermd: gebrandschilderde ramen), gem. monument
Paasvuurweg 7a, maalderij, gem. monument
Woldbergweg 4, woonhuis, gem. monument
Oene: *Weteringdijk 3/3a,* boerderij, gem. monument
Vaassen: *Past. Hagenstraat 1 en 2,* pastorie, rijksmonument
Stationstraat 12, moet zijn nummers 20-22.

Van de gemeentelijst afgevoerd:
Epe, *Jagtlustweg 19-21,* De Koekenberg, gem. monument
Van de rijksmonumentenlijst afgevoerd (??): Hanendorperweg 324 en 326, Emst

VAN KOREN TOT BROOD

Henk Kloezeman

zie molendatabase.nl

Emster korenmolen aan de Molenweg

In mei 1855 werd er in Emst een windmolen gebouwd; deze kreeg de naam 'De Leeuw'. Opdrachtgever voor de bouw was de heer Aart Witteveen, geboren 13 maart 1820 en overleden 26 juni 1896. Aart was gehuwd met Gerritje Nijland (overleden 13 september 1899).

Aart werd als molenaar opgevolgd door Hendrik Wagenaar, en deze op zijn beurt door zijn zoon Gerrit Reinder Wagenaar, geboren 1 september 1859.
Gerrit Reinder kwam uit Dokkum (Friesland), waar hij handelaar in oud ijzer was. Hij was gehuwd met Derkje Demmink, geboren te Hoog Keppel bij Hummelo. Hij overleed op 8 januari 1893. Na het overlijden van haar man verhuisde Derkje op 1 maart 1893 terug naar haar geboorteplaats.

Op 25 mei 1889 werd de molen tijdens noodweer door de bliksem getroffen en brandde volledig af. Op dat moment was er niemand in de molen aanwezig. Tijdens deze brand ging veel graan verloren. Molenaar Wagenaar moest lijdzaam toezien hoe de molen door het hemelvuur werd verwoest: water om het vuur te blussen was er niet. Alles was verzekerd, waardoor de financiële schade beperkt bleef.
In 1898 vond herbouw plaats van de molen: er was een molen aangekocht bij Van Gelder en Zonen te Wormerveer. Deze heette 'De Eendracht' en had negen jaar in de opslag gelegen, voordat hij in Emst werd opgebouwd.
De heer J. Huisman Wzn. van

Zaandijk, toentertijd reiziger en koopman, was in Emst geweest en wist te bewerkstelligen dat de molen, die overbodig was in de Zaanstreek, aangekocht kon worden voor negenhonderd gulden.
Gelukkig was de heer Huisman zo handig geweest een koopbriefje op te stellen, anders was de koop alleen mondeling besproken en niet doorgegaan.
Toen de verkoper, die de molen had gekocht van Van Gelder, hoorde wat er met de molen gebeuren zou, wilde hij meer geld hebben dan was overeengekomen, ofschoon er al behoorlijk wat winst op zat. Voor 105 gulden werd de molen door schipper W. de Goede met het schip Vrouw Alberia naar Emst gebracht. Het gaande werk in de molen werd per spoor naar Emst vervoerd.

De Eendracht werd opgebouwd op de plek van De Leeuw. Men begon met de wederopbouw op 28 juni 1898 en op 19 oktober van datzelfde jaar werd de eerste boekweit gemalen. De eerste molenaars waren Wagenaar en Demmink. De laatste werd opgevolgd door Wouter Bomas, die bij de molen een schuur had ingericht als bakkerij.
In 1909 werd H. de Graaf molenaar. Na hem kwam zijn zoon Jan de Graaf, die Piet van de Veer als hulp in dienst had. Deze Piet kwam uit het westen des lands en was molenaarsknecht op de molen. In 1921 werd de molen van Jan de Graaf aangekocht door de Coöperatie Vaassen-Emst.

De winkel van Piet van de Veer (rond 1929). Rechts Piet en Anne, links hun dochters.

In een artikel uit 1935 lezen we over de verkoop van de bouwvallige molen te Emst. Acties om de molen te behouden hielpen niet: er was geen geld. In 1940 draaide de molen voor het laatst ; in 1942 werd de molen gesloopt. Van het sloophout werden planken gezaagd, die gebruikt werden voor

de fabricage van uit de oorlogsjaren bekende roggemolentjes, waar particulieren zelf rogge mee konden malen.

Als je vanuit de Molenweg naar de Hoofdweg gaat, staat links de molenaarswoning van De Graaf, en rechts het huis waar de familie Ketel woonde (nu Hoofdweg 72). Piet van de Veer trouwde met dochter Anne Ketel. Zij gingen hier wonen, begonnen met een bakkerij: het bakken van brood en roggebrood.
Doordat Van de Veer geen opvolger had, verkocht hij de bakkerij en winkel op 1 november 1946 aan Willem Johan Stegeman uit de buurtschap Vemde bij Epe. Willem was op 22 juni 1939 gehuwd met Egizabettha Gerritdina Stormink van boerderij De Kappert van de Weteringdijk te Oene. Uit dit huwelijk werden drie kinderen geboren: twee dochters en een zoon (Aartje, Dinie en Jaap).

De oven van de bakkerij werd gestookt met 'riezehout' [1], later met oliestook. In de nachtelijke uren was het er lekker warm en er was een heerlijke baklucht.
In 1955 kwam er een nieuwe oven, die gestookt werd op briketten. De briketten werden gele-

verd door de lokale kolenhandelaren. Om de beurt Tellegen en Tiemens.
In 1956 werd de winkel verbouwd en vergroot. Naast brood ging men ook taarten en koeken bakken, met versiering. Als er in de nacht brood gebakken was, werd de bakplaat wel eens buiten op de pomp gezet om af te koelen. Daarbij werd de bakplaat goed in de gaten gehouden, maar toch waren er soms broden verdwenen.
In de winter, als het koud was, kwamen de plaatselijke politieagenten wel eens aan om zich te warmen, een broodje te eten en een praatje te maken, voordat zij weer op de fiets verder gingen met hun dienst. De rijkspolitieagenten in Emst waren de heren Reedijk, Van de Werf en Van Malkenhorst.

In de jaren '50 van de vorige eeuw werden bij bakker Stegeman ook verwerpingsavonden

georganiseerd, met onder andere sjoelen, ringwerpen en dergelijke. De winnaars gingen naar huis met cake, taart of een krentenbrood. In een tijd dat er nog geen tv was, werd reikhalzend uitgekeken naar deze avonden in de donkere januarimaanden.

Mevrouw Stegeman aan het afwegen

In 1964 ging de bakkersoven over op aardgas. In 1968 was er weer een verbouwing: de winkel moest nog groter, zodat mensen zelf beter de artikelen konden pakken. In de winkel stond mevrouw Stegeman, die de klanten nog hielp; ze had ook vaak hulp van de dochters en schoondochter. Ook in de bakkerij was hulp, want 's nachts bakken en overdag venten naar de klanten ging niet samen. Hierbij had men hulp op zaterdag van de heer Jonker en door de week van de heer Wolter van Huffelen.
In het begin werden alle bestellingen op de fiets bezorgd. Later, in de jaren '60, gebeurde dit met de auto. In 1954 werkte Wolter van Huffelen bij bakkerij Jannes van Raalte iets verderop aan de Hoofdweg, waar nu Restaurant Gerrits is gevestigd. Doordat Stegeman Van Raalte uitkocht voor venten van brood in de wijk, ging ook Wolter van Huffelen over naar bakkerij Stegeman.
In de strenge winter van 1962/63 waren de wegen dichtgesneeuwd. Met een landbouwtractor bracht Wolter van Huffelen toen het brood rond, omdat dit met de auto onmogelijk was.
Anderen die in dienst zijn geweest bij bakkerij Stegeman zijn: Dirk Jan Vosselman, Bob Schaap, Dirk Jan Vijge, Gerrit van Zanten, Jans Wagenvoort, Klaas Meijer en Roel Roelofs.

De bakkerswinkel

In 1965 kwam zoon Jaap in het bedrijf. Hij had de bakkersschool afgerond en ging helpen in de bakkerij. De tijden veranderden. Er kwam meer vraag naar luxe broodjes en gebak. De winkel moest weer in een modern jasje gestoken worden. Men was aangesloten bij inkooporganisatie Enkabe, je kon niet meer als klein winkeltje verder gaan. Bakker Willem Stegeman overleed op 27 april 1971. Zoon Jaap was inmiddels uit het bedrijf gestapt en had het bakkersvak vaarwel gezegd. Doordat er geen opvolger meer was en de supermarkten steeds meer oprukten, ging de deur op 1 november 1971 dicht.
Thans is de winkel verbouwd tot woonhuis en woont dochter Dinie hier. Zij is gehuwd met Mannes van der Ziel.

Ook de broodbezorging veranderde in de loop der jaren: van de bakfiets werd overgestapt op de auto

Bronnen:
Mevr. Dinie van der Ziel-Stegeman
Henk Kloezeman, privé-archief Emst
Met medewerking van gemeentearchivaris Gerrit Kouwenhoven

WINTERLEZING AMPT EPE

Een voorbereiding op de a.s. voorjaarsexcursie (zaterdag 30 mei 2009) naar het Museum Stichting De IJssellinie te Olst is de winterlezing op dinsdag 24 februari in de Brinkzaal van de Eper Gemeenteweoning.
Aanvang: 20.00 uur. De zaal is open vanaf 19.30 uur. Toegang voor leden 3 euro; niet-leden 5 euro per persoon.

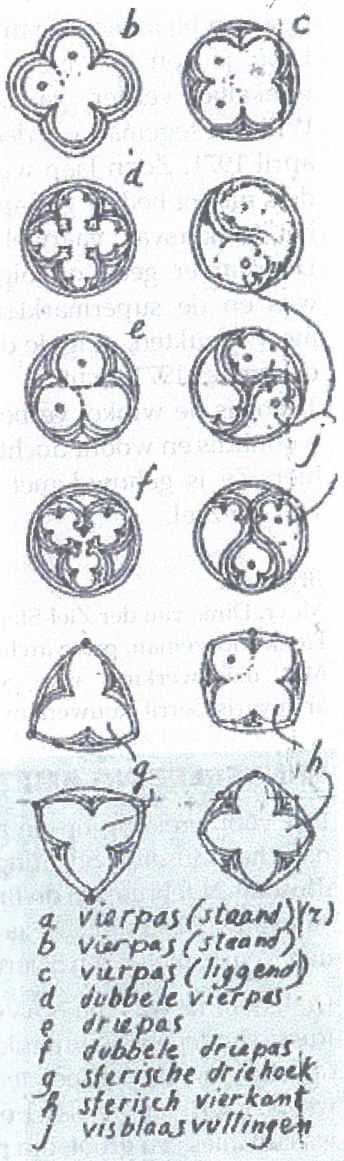
De IJssellinie was een NAVO-verdedigingsgordel tegen een inval van de Russische legers gedurende de periode van de 'koude oorlog'. Om de opmars van de 'vijand' te vertragen, moesten grote stukken land ter weerszijden van de IJssel onder water gezet kunnen worden. Tot 1990 was dit alles een groot, om niet te zeggen, staatsgeheim.
Over de excursie op 30 mei vindt u nadere informatie in het volgende nummer van *Ampt Epe*.

KERK EN KUNST

De ramen van de Grote Kerk te Epe (IA)

Jan van Zellem

De gotische pseudobasiliek in zijn huidige vorm dateert van rond 1400. De romaanse toren is van oudere datum, namelijk de twaalfde eeuw. Kenmerkend voor de gotiek zijn de spitsboogramen met tracering of maaswerk. Dit is de in baksteen of natuursteen uitgevoerde decoratieve vulling, in het bijzonder in de koppen van de vensters. Het zijn met passer en liniaal geconstrueerde meetkundige figuren. Veel voorkomende motieven zijn rozetten, klaverbladmotieven en visblaasvullingen. In de Grote Kerk zijn zogenoemde driepassen en vierpassen toegepast (zie fig. 1)[1]. De vorm waarbinnen deze drie- of vierpassen zijn gevat, verschilt. Zo treft u in de Grote Kerk vierpassen aan in een cirkel (fig. 1h) en driepassen in sferische driehoeken, driehoeken waarvan de zijden door cirkelbogen worden gevormd (fig. 1g). Het maaswerk heeft in de gotiek een ontwikkeling doorgemaakt. De vroeggotische tracering (1150-1300) is eenvoudig (fig. 2a); in de bloeitijd van de gotiek, de hoog-gotiek (1300-1420), wordt het maaswerk gekenmerkt door een rijkere ornamentiek (fig. 2b) en in de laat-gotiek (1420-1500) komt het flamboyante gotische venster tot

Figuur 1: Maaswerkmotieven

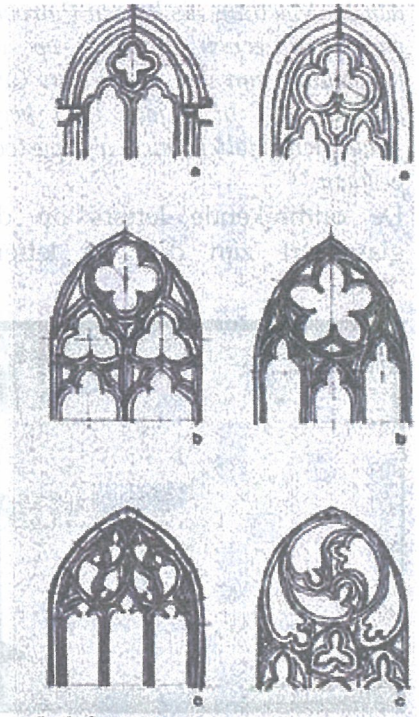
ontwikkeling (fig. 2c)[2]. In het midden van de negentiende eeuw zijn de natuurstenen traceringen uitgebroken en werden ijzeren ramen aangebracht met ruiten van blank glas. Alleen het raam van de gerfkamer is de dans ontsprongen: het is het enige raam met de oorspronkelijke tracering.[3] In dit hoofdstuk gaan we de geschiedenis van de ramen in de Grote Kerk na en staan we stil bij enkele bijzondere gedenkramen.

Het oudste stukje vensterglas

In de kluis onder de toren bevindt zich een lijstje uit circa 1900 met achter glas (11,5 x 7,3 cm) een glasscherf en een daarbijgevoegd briefje: *'gevonden onder oude stukken glas in eene woning in Gortel... hoogstwaarschijnlijk afkomstig uit een oud raam der Kerk.'*

De gebrandschilderde tekst luidt: 'De (?) Johan Ten Ho... Pastor tot Eepe/1575'. Een deel van de gotische letters vertoont een gele kleur; de lettering is waarschijnlijk oorspronkelijk geel geweest. De tekst is aan de onderkant omsloten door een roodgele cirkelboog.[4]

De verslagen van de visitaties in het bisdom Deventer van 1570-1577 geven opheldering over de volledige naam. Bij zijn tweede visitatie in het bisdom in 1575

Gotische vensters
a vroeg-gotisch
b bloeiperiode gotiek
c laat-gotisch
d roosvenster

Figuur 2: Gotische vensters

vermeldt de bisschop van Deventer, Aegidius van den Berg, dat Johannes ten Holten pastoor is van de Sint Martinusparochie te Epe.[5] In *Oudheden en gestichten van het bisdom Deventer etc.*, 1725, deel II lezen we op de bladzijden 507 en 508:

'De kerk van Eepe, 't welk geen gering Dorp van de Veluwe is, eert

den H. Martinus als haaren Patroon; en kreeg eenen Pastoor op de benoeming van den Vorst van Gelderland. [...] In 't jaar 1571 heeft Johan ten Holten hier als pastoor gestaan.' [6]

De ontbrekende letters op de glasscherf zijn dus de letters 'lten'.

Scherf gebrandschilderd raam, 1571 (foto J. Paasman)

Nieuwe glazen

Op 12 september 1805 werd door het ambtsbestuur van Epe met goedvinden van de kerkelijke commissie ten huize van Hendrik Brouwer, kastelein in 't dorp Epe, in het openbaar en aan de 'minst aannemende' aanbesteed het arbeidsloon tot *'t inzetten van nieuwe glazen in alle de lichtvakken in 't ruim van de Gereformeerde Kerk en in een vak van 't choor aldaar.'* [7]

Waarom de bestaande glazen vervangen moesten worden, is helaas niet vermeld.

In artikel 1 van het bestek wordt bepaald dat de aanbesteding zal plaatsvinden in drie percelen:

No. 1: Aan de zuidzijde in 't ruim [schip en zijbeuken] van de kerk, bestaande in vijf lichtvakken.

No. 2 : Aan de noordzijde van 't ruim vijf lichtvakken.

No. 3: In het lichtvak op het koor.

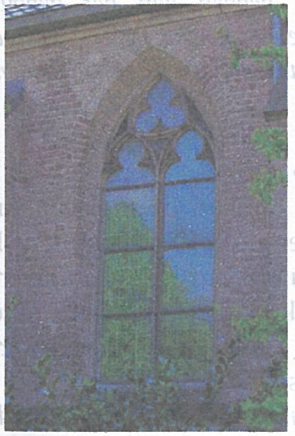
'De aanbesteders zullen alle middelmannetjes of figuren thans in de lichtvakken zittend, doen uitbreken, zodat de aannemer alles met glas zal moeten aanvullen of digtmaken.'

In het *Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie* zoekt men tevergeefs naar de betekenis van dit woord 'middelmannetje'.[8] Van Dale vermeldt bij *middenman*: *makelaar* als bouwkundige term. Makelaar is dan de middenstijl van een kapspant. Middelmannetje is mogelijk de lokale of dialectische benaming van de verticale middenstijl van een raam. Met figuren worden wellicht de ornamentieve traceringen bedoeld.

In artikel 2 van het bestek wordt verder bepaald dat de beide lichtvakken boven de kerkdeuren door de aanbesteders zullen worden vergroot en uitgebroken ter lengte van 9 voet, Amsterdamse maat, dat is ruim 2,50 m. Zoals in een vorig artikel is vermeld, bevonden zich tot 1906 zowel aan de noordzijde als aan de zuidzijde toegangen tot de kerk. Bij de restauratie tussen 1906 en 1908 zijn deze dicht gemetseld.

In artikel 7 worden de afmetingen van de ruiten en de verdeling zowel in de hoogte als de breedte van de ramen aangeven.

Artikel 8 schrijft voor dat het glas van *'zogenaamd fransch tafelglas moet zijn en 't lood van 't tweede soort.'* Er is dus sprake van glas-in-loodramen, maar nu gevat in ramen zonder middenstijl. Het glas is gewoon vensterglas.

Driepas in sferische driehoek (foto J. Paasman)

Artikel 10 vermeldt dat er ten slotte nieuwe *bruggen* moeten worden aangebracht.[9] Bruggen zijn platte staven van brons of messing, vroeger van ijzer, die als horizontale 'wapening' van glas-in-loodramen dienen. De betrekkelijk slappe glas-in-loodramen moeten immers tegen 'uitzakken' worden gesteund en bestand zijn tegen windbelasting.[10]

IJzeren ramen

In de vergadering van de kerkvoogdij van 1856 wordt besloten *'voor het koor twee ijzeren ramen te doen vervaardigen, de ontvanger op te dragen om met een timmerman de opmeting der grootte van de ramen te doen teneinde de mal en vervolgens de ramen in de ijzerfabriek te Deventer te doen vervaardigen.'* [11]

Het bedrijf J.L. Nering Bögel brengt hiervoor f. 56 in rekening.[12]

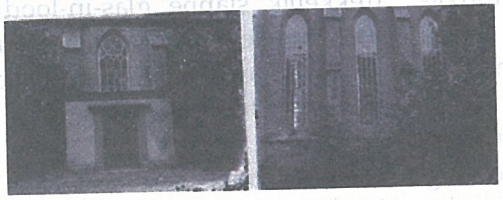
In de vergadering van de kerkvoogdij op zondag [!] 5 april 1857 wordt *'besloten om nog vijf ijzeren ramen te doen vervaardigen teneinde die in de plaats van de oude kerkramen te brengen.'*[13] Nering Bögel stuurt *'over den jare 1857'* een rekening van f. 185.[14]

In de notulen van de kerkvoogdij van 18 februari 1861 lezen we:

'In verband met de betimmering van

IJzeren ramen (1860)
Boven: van binnen. Onder: van buiten
(Streekarchief Noord-Veluwe)

de catechiseerkamer in 1860, werd thans besloten dit jaar over te gaan om daarin twee nieuwe ijzeren ramen te doen plaatsen, wordende den secretaris de Heer Weerts opgedragen den timmerman H. Berkhoff de maat dezer ramen nauwkeurig te doen opnemen, opdat zoo spoedig mogelijk er bestelling voor kunnen doen in de ijzerfabriek van de Heer Nering Bögel te Deventer.'[15]

In de vergadering van kerkvoogden en notabelen op 28 januari 1862 wordt besloten tot het inbrengen van zes ijzeren ramen in het schip der kerk.[16] De kerkvoogdij besluit in haar vergadering van 30 oktober 1862 tot het aanbrengen van nog twee ramen *'aan de noord- en westzijde van den toren in het gedeelte alwaar zich de trap naar het orgel bevindt.'* [17]

Ds. G.D. Goedhuis heeft niet veel waardering voor die ijzeren ramen, waarvan het laatste in 1928 werd vervangen.[18] Hij schrijft in 1929: [...] *'maar de smakeloze ijzeren ramen spotten toch te zeer met den Gothischen bouwstijl, dan dat een later geslacht daarmede vrede kon hebben.'*[19]

Al veel eerder, in de ambtsperiode van ds. Prins, werd negatief geoordeeld over de ijzeren ramen. In een pamflet van de 'Commissie tot herstelling van het kerkgebouw der Herv. Gem. te Epe' uit 1907 schrijven de opstellers:

'Die [natuurstenen] raam-vullingen [traceringen] zijn evenwel in de vorige eeuw door ijzeren ramen vervangen geworden. Meerdere veranderingen hebben aan het gebouw plaats gehad, welke helaas! aan de bouwkundige eenheid schade doen.' [20]

Nieuwe ramen

In 1920 klinken de eerste geluiden over nieuwe kerkramen. In de notulen van de vergadering van de kerkvoogden op 29 oktober van dat jaar schrijft secretaris Overbosch:

'Voor eenige tijd is door iemand die onbekend wenscht te blijven een som van f 150 gegeven en mag dat bedrag bestemd worden voor een fonds dat dienen kan tot bekostiging van nieuwe kerkramen, zoals die vroeger in 't kerkgebouw geweest zijn. Doordat 't begin van een fonds er nu is, wordt besproken op welke wijze dit vermeerderd kan worden. Wordt besloten dit punt te behandelen op de eerstkomende vergadering van de kerkvoogden en notabelen.'[21]

Waarschijnlijk heeft het aanbrengen van het gedenkraam als 'hulde en nagedachtenis' aan de predikant ds. Prins in 1917 de aanzet gegeven tot het vervangen van alle andere ijzeren ramen.

(wordt vervolgd in deel 1B)

NOTEN:

1) Th. Haakma Wagenaar, *Het Vijf Kerken Restauratieplan* (Utrecht 1973).
2) M.Stenchlak, *Architectuurgids van Nederland* (Rijswijk 2003) 66.

Vierpas in cirkel (foto: Jan Paasman)

Vierpas in sferisch vierkant
(foto: Jan Paasman)

3) Het kerkgebouw der Hervormde Gemeente te Epe, De Commissie tot herstelling van het kerkgebouw der Herv. Gem. te Epe, Epe 1907, Streekarchivariaat Noord-Veluwe, Voorlopige inventaris van het archief van de Herv. Gem. van Epe, *Kerkvoogdij, Kerkgebouwen – inventaris*, inv. nr. 317.
4) W. Meulenkamp, Stichting Kerkelijk Kunstbezit, Nederlandse Hervormde Kerk, inventaris van Epe, 1983, nr. 20.
5) J.W. Oostveen, *Velua Catholica, Eerste deel, 600-1600.* (Eigen uitgave 1950), 239.
6) H. van Rhijn, *Oudheden en gestichten van het bisdom Deventer, of beknopte beschrijving van steden, dorpen en burgten, onder dat bisdom gelegen, mitsgaders van de kerken, abdijen en kloosters en godshuizen die daar van tijd tot tijd zijn gesticht met de naamen der pastoren, abten, kloostervoogden en kloostervoogdessen, die het bewind over die kerken en kloosters gevoert hebben.*

Uit het Latijn vertaalt en met aantekening opgeheldert door H. Van Rhijn, Leiden 1725.

7) SANV (Streekarchivariaat Noord-Veluwe), Voorlopige inventaris van de Ned. Herv. Gemeente, *Kerkvoogdij, Kerkgebouw en –inventaris*, inv. nr. 285.

8) Haslinghuis-Janse, *Bouwkundige termen* (Leiden 2001).

9) SANV, Voorlopige inventaris van de Ned. Herv. Gemeente, *Kerkvoogdij, Kerkgebouw en –inventaris*, inv. nr. 285.

10) www.joostdevree.nl.

11) SANV, *Kerkvoogdij, Notulen 1854-1859*, inv. nr. 216.

12) Idem, *Kerkvoogdij, Rekeningen, Kerkerekeningen 1847-1863*, inv.nr. 87.

13) Idem, *Kerkvoogdij, Notulen 1854-1859*, inv.nr. 16.

14) Idem, *Rekeningen, Kerkerekeningen 1847-1863*, inv.nr. 87.

15) Idem, *Kerkvoogdij, Notulen 1860-1887*, inv. nr. 211.

16) Idem.

17) Idem.

18) Idem, *Kerkvoogdij, Notulen 1916-1939*, inv. nr. 39.

19) Ds. D.G. Goedhuis, 'De Kerk te Epe. een sieraad van de Veluwe', *Het Maandblad van de Vereniging van kerkvoogdijen*, 1929, 240-244. Archief H. Bultman, SANV.

20) Zie noot nr. 3.

21) SANV, *Kerkvoogdij, Notulen 1916-1939*, inv. nr. 39.

LEZERSRUBRIEK

Gert van den Esschert mailde ons dat hij sinds kort prentbriefkaarten van Epe verzamelt. Nu heeft hij in zijn collectie een prent-

briefkaart uit 1947, met de 'Wachtelenberg', plus twee meisjes en een jongen. Gert wil graag weten wie het zijn. Wie kan hem helpen?? Berichten graag naar Gert van den Esschert, De Lohuizerbrink te Epe, tel. 0578 - 61 28 55.

FOLKLORISTISCHE GEBRUIKEN

Dianne Hamer

Iedere streek heeft zijn eigen gebruiken en dit geldt ook voor de Noordoost-Veluwe. Sommige gebruiken zijn al heel oud en nooit verdwenen, andere echter zijn verdwenen en nooit meer teruggekomen. Een aantal gebruiken was in onbruik geraakt en later weer in ere hersteld.
In dit artikel wil ik, nogmaals aan de hand van de scriptie van Anita Oppedijk, een aantal van deze gebruiken de revue laten passeren.

Steffenrijden

Dit is waarschijnlijk een oud-Germaans gebruik. Het maakte deel uit van de Germaanse midwinterfeesten (de zonnewende), die zo'n tien dagen duurden. Deze dagen vielen samen met ons huidige kerstfeest en de dagen daaromheen.

De Germanen reden met hun paard rondom de akkers om ze vruchtbaarder te maken en om boze geesten te weren. Na de kerstening werd dit gebruik gehandhaafd, maar in een gewijzigde vorm. Men ging langs de boerderijen in de buurt rijden en groette iedereen met 'ik steffen u', wat zoiets betekende als 'ik wens u alle goeds toe en een goed jaar'. Dit vond plaats op 26 december, de naamdag van St. Stefanus.

Later werden hierbij ook borrels aangeboden en het geheel had veel weg van nieuwjaarwensen. De ruiters droegen maskers en het was niet makkelijk om daarmee die borrels te drinken! De paarden werden vaak versierd met kwasten en bellen.

Tot ongeveer 1900 moet dit ook in Epe hebben plaatsgevonden, maar het werd afgeschaft, omdat het uit de hand ging lopen. In 1978 is men begonnen dit gebruik weer in ere te herstellen: de ruiters reden door het dorp Epe en kwamen uiteindelijk, na iedereen onderweg begroet te hebben met 'ik steffen u', bij elkaar op het kerkplein. Daar werd eten en drinken aangeboden. Men begon met 20 ruiters en in 1983 waren het er al 60.

Wie weet of dit gebruik tot op heden heeft standgehouden?

Kermiskoek

De Eper kermis werd traditiegetrouw gehouden op de laatste donderdag en vrijdag van september; dit was tevens een huwelijksmarkt. Als een jongen een oogje had op een bepaald meisje, kocht hij op de kermis een koek voor haar, die zij mee naar huis nam. De volgende zondag ging de jongen bij haar thuis op visite. Wanneer de koek werd gepresenteerd en hij de eerste plak daarvan kreeg, dan werd de jongen geschikt geacht voor het meisje. Zo niet, dan moest hij maar weer een jaar wachten tot de volgende kermis.

Groenmaken

Dit is een gebruik dat in het hele oosten van het land voorkomt. De avond, voordat een bruidspaar gaat trouwen of het zoveeljarige huwelijksfeest viert, wordt er door de buurt groengemaakt. Dat wil zeggen dat er een versierde boog voor de deur komt. Men verzamelt bij een van de buren; de mannen maken de boog en versieren deze met dennengroen. De vrouwen maken de crêpepapieren roosjes, die erin komen. Tijdens het maken van de boog gaat het er vrolijk toe, onder het genot van een borreltje. Als de boog klaar is, wordt deze bij de deur gezet, met bovenin het bord 'HULDE AAN HET BRUIDSPAAR'. Het bruidspaar moet dan het geheel komen bewonderen, waarna de buurt wordt beloond met een borrel. Zo wordt het groenmaken vaak een groter feest dan de bruiloft! De dag na de bruiloft wordt door de buurt de boog weer afgebroken. Zo hebben ze drie avonden feest!

Kraamschudden

Na de geboorte van een kind werd door een van de buren een

pannetje pruimensap gebracht: geweekte pruimen met karnemelk en stroop. Dit pruimensap was bedoeld om de stoelgang van de kraamvrouw te bevorderen en werd ook wel *kroamvrouwensap* genoemd.
Als de *kroamvisite* gezamenlijk door de buurvrouwen werd gedaan, nam men een *krintestoete* mee. Als tegenprestatie werd dan koffie en een glaasje geschonken; dat kon zijn klare, brandewijn, boerenjongens, citroentje of *suut*.

In de omgeving van Oene ging het kraamschudden als volgt. Kort na de geboorte, als de kraamvrouw weer wat was bijgekomen van de bevalling, kwamen de buurvrouwen even langs om naar het *deerntien* of de *vente* te kijken en om te horen of alles goed was.
Pas later, na ongeveer zes weken, kwam de hele buurt een avond op visite. Dan werd er een groot krentenbrood meegebracht, met daarin een paar kinderklompjes gebakken. Het krentenbrood, *krentewegge* genaamd, werd, met boter besmeerd, bij een kop koffie opgegeten. Daarna kwamen de glaasjes op tafel en werd het een gezellige avond.

VERVOLG VAN BLZ. 44, 'OPGRAVINGEN IN OENE'

16) Overpander: de benaming voor wat we nu de officier van Justitie noemen.
17) Streekarchief Noordwest-Veluwe, standplaats Epe, Oud-archief Epe, inv.nr. 38.
18) Gelders Archief, Oud-archief Arnhem, inv.nrs. 5900-5920 (schattingscedullen Veluwe en Veluwezoom).
19) *Ampt Epe*, nr. 167 (juni 2008), 15.
20) Gelders Archief, Rechterlijk archief Veluwe en Veluwezoom, inv. nr. 910, kerspel Oene, fol. 8.
21) Idem, ar. huis Cannenburch, inv. nr. 640.
22) Rijndorp, 10.
23) Idem, 25.
24) Ar. St Marie, inv.nr. 454.
25) Als 15, 38.
26) Idem, inv.nr. 392.
27) Idem, inv.nr. 46-16.
28) C. Hamming, 'De noordelijke IJsselvallei: ouderdom van watergangen, komgrondontginningen en dijkaanleg' in: E. de Jonge e.a (red), *Veluws water. Tien eeuwen waterbeheer op de Veluwe* (Utrecht, 2007).

EXCURSIE 'WATTENFABRIEK'

Wim van 't Einde

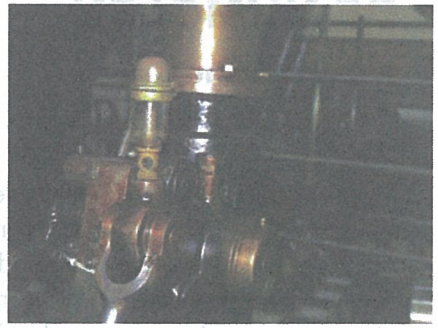
Op zaterdag 25 oktober 2008 was de excursie naar de Wattenfabriek gepland, een fabriek die al ruim 100 jaar op deze plaats op de grens van Emst en Vaassen staat. Om veiligheidsredenen was het aantal deelnemers gemaximeerd op 40. Helaas hebben we een aantal mensen moeten teleurstellen die graag aan deze excursie hadden willen deelnemen.

Na een korte inleiding werd de groep in drieën gesplitst. Elke groep ging met zijn begeleider de fabriek door en kreeg daarbij deskundige uitleg over het productieproces: dagelijks worden vele tonnen katoen verwerkt tot de vele eindproducten die de fabriek maakt. Uiteraard is de fabriek vergaand geautomatiseerd en vervullen de mensen die er werken een ondersteunende en bewakende rol.

Voor de meeste deelnemers was de draaiende stoommachine het meest bijzondere onderdeel van de excursie. Overigens een bijzonderheid: de machine heeft in de afgelopen dertig jaar slechts twee maal gedraaid. Het heeft Jan Hengeveld behoorlijk wat tijd gekost om alles weer draaiende te krijgen. Maar het gaf hem duidelijk voldoening dat het hem uiteindelijk toch gelukt was. Een dergelijk staaltje van oude techniek is het waard om voor het nageslacht behouden te blijven en te worden getoond. Van de meeste deelnemers mag het een beschermd monument worden.

De deelnemers aan de excursie vergaapten zich dan ook aan deze fantastische staaltjes van oude techniek. Het stampen en draaien, de steeds doorgaande bewegingen en de sierlijkheid waarmee deze machines hun werk doen. Het is eenvoudig verbluffend om te zien met welk een eenvoud en vernuft deze machines op basis van de stoomkracht hun werk kunnen doen. Natuurlijk speelt hierin ook mee dat de machines zelf prachtig zijn om naar te kijken. Dat een dergelijke machine het qua efficiëntie niet meer op kan nemen tegen de huidige techniek is natuurlijk jammer.

Uiteraard werden de drie rondleiders (Joop Kaandorp, Berry van der Hoop en Martin van Gortel) aan het einde van de middag bedankt voor hun deskundige uitleg.

Een speciaal woord van dank is op zijn plaats voor Katja Jonker en Bertus Dollenkamp. Zonder hen was deze excursie niet gehouden.

AANVULLING BIJ ARTIKEL VAN MEVROUW OUDKERK-POOL

Graag willen wij bij deze even rechtzetten dat het artikel van mevrouw Oudkerk-Pool in het septembernummer van *Ampt Epe* bewerkt was door Dianne Hamer.

DE NIJMOLEN

Freek Bomhof

Na 1660 is er een watermolen gebouwd door Elbert van Isendoorn; deze was gelegen op de 'Luchtenbergh'. De molen werd als papiermolen in gebruik gesteld.

We noemen een aantal pachters en papiermakers van de Nijmolen van vroeger: vanaf 1680 Lambert en Aart Sijmons (Simons), in 1717 Willem en Simon Croon, in 1725 Jannes de Goeijen. Ondertussen was de molen omgebouwd tot een dubbele papiermolen aan beide zijden van de beek.
In 1745 zijn alle gebouwen afgebrand. Door de twee pachters De Goeijen en Croon is alles weer herbouwd; toen is de naam 'Nijmolen' of 'Nieuwe Molen' ontstaan. In 1751 werd de molen verkocht aan Frederik Johan van Isendoorn à Blois. Het waterrecht en het molenterrein was altijd al in het bezit van de heren van De Cannenburch.

Daarna zien we als pachters Derk van Laer (1754), Jan de Goeijen (1776), Peter Herkert (1790), Aart Labots (1801) en Johannes de Goeijen (1826). In 1865 werd Gerrit Palm pachter en papiermaker; hij kocht in 1871 de papiermolen. In 1882 werd Louis Roosmale Nepveu eigenaar. Deze was kolonel en adjudant bij koning Willem III en was een rijk man. De molen werd omgebouwd tot een houtverwerkingsfabriek.
Joost Vlasveld werd in 1891 eigenaar. Hij begon met een briketfabriek en later met een houtwolfabriek. In 1906 werd het een wasserij en katoenververij met de naam 'De Nieuwe Molens'. Het stuwmeer in de beek aan de Zwarteweg is in die tijd aangelegd en heet nog altijd 'Vlasveld'. Dit water diende om meer waterkracht voor de molen te verkrijgen.

Daarna werd de molen verpacht aan Herman Blijdenstein en kreeg de naam 'Bleekerij De Nieuwe Molens'. Blijdenstein begon met de fabricage van katoencellulose en grondstoffen voor kunstzijde. In 1907 werd alles aangekocht door C.F. Utermöhlen. Hij bouwde op de plaats van

de Nijmolen een nieuwe verbandwattenfabriek. De oude molengebouwen zijn daarna verdwenen. Utermöhlen hoefde nu de watten niet meer uit het buitenland te halen, maar kon ze zelf gaan produceren uit de ruwe katoen. Hierbij had men goed schoon en zacht water nodig, iets wat voldoende aanwezig was in de Nijmolensebeek.
De nieuwe fabriek werd over de beek heen gebouwd, zodat het bedrijf zowel in Emst als in Vaassen gelegen is. De beek vormt daar de grens tussen Vaassen en Emst.

Enkele grote branden hebben de wattenfabriek in de loop der jaren geteisterd. In de oude kantine van Utermöhlen stond op de muur geschilderd: *"Rozen verwelken en bloemen vergaan, maar deze fabriek blijft altijd bestaan."*

Bij de bouw van de fabriek in 1907 kwam de eerste stoommachine in bedrijf: een Van den Kerchhove-stoommachine uit Gent, België, die een vermogen kon leveren van 240 pk. De machine was nodig voor de aandrijving van een generator die de benodigde elektriciteit voor de fabriek leverde. In 1922 werd deze vervangen door een veel krachtiger stoommachine van Backer en Rueb uit Breda, met een vermogen van 500 pk. De benodigde stoom verkreeg de stoommachine uit een met kolen gestookte ketel. En deze unieke stoommachine staat nu nog altijd in de fabriek. De fabriekspijp voor de afvoer van de verbrandingsgassen uit de oven was jarenlang de hoogste schoorsteenpijp in de gemeente Epe. Op de pijp stond het logo van Utermöhlen.
De kolen en ruwe katoen werden per spoorwagon aangevoerd. De fabriek had een eigen spoorwegaansluiting. De waterkracht uit de beek werd zelfs tot na de oorlog nog benut. Nu wordt het water uit de beek alleen nog benut om de producten te wassen.

De beekrechten waren vroeger maar voor de helft in handen van Utermöhlen. Nadat de beekrechten van de beide Hofsemolens waren aangekocht, kreeg de fabriek alle waterrechten van de Nijmolensebeek voor 100% in handen. De naam Zwarteweg is afkomstig van de wegverharding uit die tijd. De verbrande zwarte as uit de oven, ook wel sintels genoemd, werd altijd over deze eigen weg uitgestrooid. De

Zwarteweg was tevens de toegangsweg tot de chocoladefabriek Venz.
Tegenwoordig is de fabriek verder uitgebreid en heet Lemoine Holland.

En dan nog dit:
De Zwarteweg was een eigen weg en dit werd met borden duidelijk aangegeven. Het stukje weg vanaf de Eekterweg in Vaassen tot de voormalige spoorlijn was eigendom van Utermöhlen. Voorbij de spoorwegovergang was deze deels van de Venz. Langs dit tweede gedeelte, dat 800 meter lang was, liep ook een spoorlijn naar de Venz. Eens in de 30 jaar moest een openbare eigen weg één dag afgesloten worden, anders verspeelde de eigenaar zijn eigendomsrechten. Toen rond 1960 Utermöhlen zijn deel van de weg een etmaal ging afsluiten, was de Venz zeer boos. De wattenfabriek bleef wel goed bereikbaar via de eigen toegang aan de Vaassenseweg in Emst. De Venz was alleen toegankelijk via de Viskweekweg. Een weg 24 uur afsluiten voor het behouden van eigendomsrechten zien we tegenwoordig niet meer.

Enkele bekende stokers van vroeger van de met kolen gestookte oven waren Th. Bouwmeester, W. Bourgonje en G. de Wilde. Van Gerrit de Wilde mocht niemand in de betegelde machinekamer komen. En toch ben ik als kind heel vaak, met de schoenen uit, met hem in deze bijzondere ruimte geweest. Want kinderen mochten alles van hem.

Het bestuur en de redactie van Ampt Epe wenst alle lezers fijne kerstdagen en een gezond, gelukkig 2009

INHOUDSOPGAVE

Een terug- en een vooruitblik - *Evert de Jonge* 1
Mededelingen en agenda 2009 2
Historisch grondgebruik in de gemeente Epe (3) - *Peter Stork* 4
De Oener kerkgeschiedenis (11), Klooster Nazareth (1) - *Jan de Graaf* 14
Ampt Epe noteert 550e en 600e lid - *Wim van 't Einde* 16
Hartelijk welkom, nieuwe leden! 17
Belastinginning in de Republiek: theorie en Epese praktijk *Evert de Jonge* 19
De bedelaar en zijn hond, gedicht 24
Jaarvergadering Ampt Epe gevolgd door een lezing - *Freek Bomhof* 26
Straten in Vaassen: Jan Hamerstraat - *Freek Bomhof* 27
Herinneringen aan het oude dorp - *Lijda van den Bremen-Jonker* 29
Opgravingen in Oene, een historische interpretatie (2) - *Evert de Jonge* 35
Aanvullingen/verbeteringen gem. monumentenlijst - *Evert de Jonge* 44
Van koren tot brood - *Henk Kloezeman* 45
Winterlezing - *Eef Brummel* 49
Kerk en kunst: de ramen van de Grote Kerk te Epe (1A) - *Jan van Zellem* 50
Lezersrubriek - vraag van Gert van den Esschert 56
Folkloristische gebruiken - *Dianne Hamer* 57
Excursie 'Wattenfabriek' - *Wim van 't Einde* 60
Aanvulling artikel mevrouw Oudkerk-Pool 61
De Nijmolen - *Freek Bomhof* 62